

Politiek wantrouwen en protest

Over het democratisch kapitaal van Belgische betogers

Peter Van Aelst, Stefaan Walgrave en Kristof Decoster

Gepubliceerd: Van Aelst, P., Walgrave, S. & Decoster, K., (2000), Politiek wantrouwen en protest, In: M. Hooghe (ed.). Sociaal kapitaal en democratie. Leuven: Acco, 225-253.

1. PROBLEEMSTELLING

1. In de jaren '90 werd er bijzonder veel betoogd in ons land. Van 1990 tot en met 1997 registreerden we in kranten en politiearchieven bijna 3000 betogingen en meer dan drie miljoen betogers. Anders gesteld: elke dag komen er ergens in België een goede 1000 mensen op straat om voor of tegen iets te protesteren (Van Aelst & Walgrave, 1999a). Dit is meer dan in de periode 1953-1974 of 1979-1984 die eerder onderzocht werden (Smits, 1984; Ulens, 1994). In de woelige periode na mei '68 waren er wel meer betogingen, maar gemiddeld van veel kleinere omvang. Sinds 'zwarte zondag' en de doorbraak van het Vlaams Blok op 24 november 1991, is er alom sprake van de kloof tussen burger en politiek. De consolidatie van het Vlaams Blok in 1995 en de zaak-Dutroux in 1996 hebben de metafoor van de kloof alleen maar versterkt. Wat die kloof juist inhoudt, is onduidelijk. Dierickx en Thijssen (1998) wijzen terecht op het multidimensionele karakter van een begrip als politieke aliënantie, maar hoe dan ook maakt legitimitetsverlies van de instellingen er deel van uit. Recente bevragingen geven immers aan dat het vertrouwen van de Belgen in de instellingen sterk gedaald is. Niet zozeer de democratische rechten en principes zouden in vraag worden gesteld, maar vooral het vertrouwen in de instellingen en in mensen die deze principes vorm moeten geven, zou geschonden zijn (Elchardus, 1999).

Waarom is de recente toename van het aantal betogingen dan te wijten? Heeft het te maken met de legitimitetscrisis van de instellingen en het wantrouwen in de overheid? Waarom komen steeds meer mensen in ons land op straat? Zijn die betogingen uitingen van een malaise waarin onze democratie zich bevindt, of getuigen ze omgekeerd van de vitaliteit van de democratie waarin burgers hun participatie opdrijven door een toenemend aantal collectieve acties te ondernemen? Moeten we ons zorgen maken over die manifestaties of juist niet? Gaat het om laakbaar protest of om lovenswaardige participatie? Deze vraag is niet te beantwoorden op basis van het aangehaalde inventarisatieonderzoek over het aantal betogingen en hun thema's. Dat soort macro-onderzoek zegt ons niets over de motieven, de opinies en de attitudes van de individuele betogers. Daarom zullen we in dit artikel beroep doen op bevragingen van betogingdeelnemers zelf. In die vragenlijst waren immers een aantal vragen opgenomen die toelaten een eerste verkennend antwoord op de onderzoeksvraag te formuleren.

2. In zijn klassieke studie *Making Democracy Work* legde Putnam (1993) een verband tussen democratische legitimitetscrisis en het sociaal kapitaal dat in een samenleving aanwezig is. Sociaal kapitaal verwijst naar netwerken van vrijwillige organisaties waarin gevoelens van *reciprocity* of wederkerigheid en *trust* worden gecultiveerd. Voortbouwend op de Tocqueville beschouwt Putnam vooral lidmaatschap van vrijwillige organisaties (verenigingen) als uiting en bron van sociaal kapitaal. Op macroniveau genereert dit

economische en democratische performantie. Op individueel niveau leidt sociaal kapitaal tot een positieve houding tegenover medeburgers en de politieke instellingen. Vermits we hier louter op dit laatste aspect focussen, kiezen we in navolging van Whiteley & Seyd (1997) voor de term democratisch kapitaal. Als sociaal kapitaal verwijst naar het vertrouwen dat burgers in elkaar hebben, duidt politiek of democratisch kapitaal louter op het vertrouwen en het respect dat burgers in de instituties van het politiek systeem hebben. De vraag is of burgers het politiek systeem inschatten als 'verantwoordelijk, effectief en betrouwbaar' (Whiteley & Seyd, 1997). We maken hier abstractie van de horizontale verbanden tussen mensen onderling en gaan alleen in op de verticale relatie tussen burger en overheid. Volgens Rothstein (1999) vallen horizontaal en verticaal vertrouwen niet helemaal samen, maar correleren ze in sterke mate: hoe meer mensen elkaar vertrouwen, hoe meer ze ook vertrouwen hebben in de politieke instituties. Met andere woorden: sociaal kapitaal genereert democratisch kapitaal. De vraag die we ons in dit artikel dus meerbepaald stellen, is hoe het staat met het democratisch kapitaal van de Belgische betogers. Hebben ze veel of weinig democratisch kapitaal in vergelijking met de doorsnee-Belg? De beperkingen van ons meetinstrument nopen ons tot het inperken van het concept democratisch kapitaal. We meten het aan de hand van de ondertussen klassieke batterij met instellingen waarin men meer of minder vertrouwen kan hebben en ook op basis van een aantal likert-items inzake vertrouwen in de politiek.

3. Naargelang de politiek-sociologische invalshoek van waaruit betogingen benaderd worden, zijn er tegenstrijdige hypothesen over het democratisch kapitaal van betogers beschikbaar. In de eerste plaats zijn betogingen, net als andere vormen van collectieve actie, uitingen van protest. De grote meerderheid van de betogingen zijn gericht tegen een bepaald machtscentrum, veelal een politiek bestuur. Zelfs bij betogingen die tot doel hebben steun aan een beleid te verlenen of mensen bewust te maken van een problematiek, blijft de protestdimensie minstens impliciet aanwezig (Smits, 1984). De lokale witte marcheerders die in de eerste plaats ter nagedachtenis van de slachtoffers op straat waren gekomen, gaven bijvoorbeeld tevens uiting aan hun ongenoegen over de politieke en gerechtelijke instanties (Walgrave & Rihoux, 1997). Het toenemend aantal betogers kan moeilijk los worden gezien van de zogenaamde *generalization of citizen dissatisfaction*. Er zou sprake zijn van een brede proliferatie van ongenoegen waarbij de burgers niet langer geloven dat de politici en de politieke instellingen in staat zijn om vitale maatschappelijke problemen aan te pakken, noch om nieuwe maatschappelijke vragen aan de politieke agenda toe te voegen (Klingeman & Fuchs, 1995). Gevolg is dat de representatieve democratie niet langer voldoet en dat mensen naar andere vormen van participatie grijpen om hun ongenoegen te ventileren.

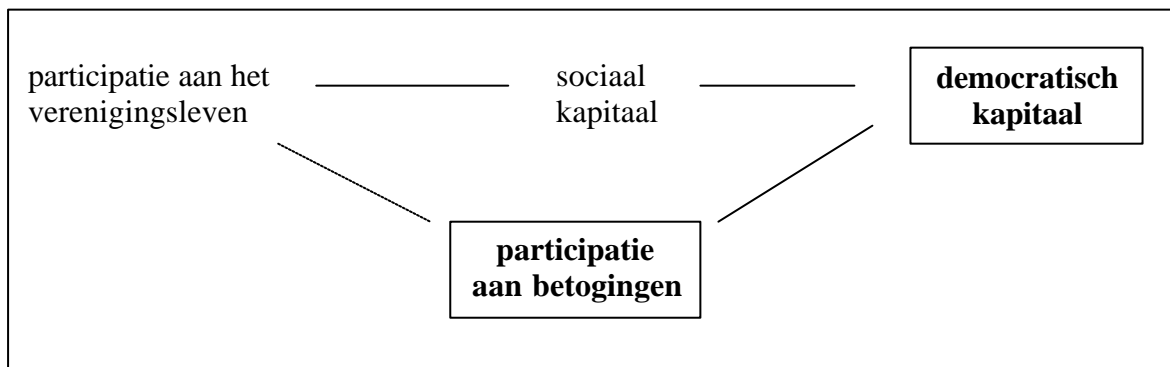
Door andere politieke wetenschappers wordt betogen, omschreven als een vorm van politieke participatie. Sinds Almond & Verba (1963) en later Barnes & Kaase (1979), is de legitimiteit van niet-conventionele actievormen sterk toegenomen. De oude theorieën die niet-conventionele participatie als een persoonlijke deficiëntie aanzagen, werden definitief naar de prullenmand verwezen (Hooghe, 1997). De angst dat niet-conventionele actievormen de democratie zouden onderuit halen, bleek ongegrond. De legitimiteit van allerlei (vreedzame) protestacties is in die mate gestegen, dat spreken over onconventionele participatie wat achterhaald is (Topf, 1995). Collectieve actie wordt binnen deze stroming niet enkel als aanvaardbaar, maar zelfs als een noodzakelijke bron

van verandering en vernieuwing beschouwd. Niet het protestgedrag, maar het gebrek eraan is problematisch.

Betogingen kunnen dus beschouwd worden als een vorm van protest of als een vorm van participatie. Als betogingen uitingen zijn van algemeen protest en dieper ongenoegen dan mogen we verwachten dat het democratisch kapitaal bij de deelnemers eerder aan de lage kant ligt. Vanuit de participatieschool moeten betogers juist een grotere betrokkenheid bij de politiek en ons democratisch bestel vertonen en beschikken ze over meer democratisch kapitaal.

Als participatie aan het verenigingsleven een bron (of uiting) is van sociaal kapitaal - de basisstelling van Putnam - bestaat er dan misschien een gelijkaardige relatie tussen (niet-conventionele) participatie aan het politieke leven en democratisch kapitaal? Onderstaande Figuur 1 toont schematisch ons opzet binnen de 'Putnam'-traditie. De richting van de relatie loopt waarschijnlijk vooral van democratisch kapitaal naar participatie aan betogingen, hoewel het niet onmogelijk is dat deelname aan betogingen op zijn beurt dat democratisch kapitaal (tijdelijk?) versterkt. Ook de veronderstelling dat lidmaatschap van verenigingen en het participeren aan betogingen elkaar wederzijds beïnvloeden wordt onderzocht. Individuen worden door organisaties opgeroepen om aan collectieve acties deel te nemen of raken juist door participatie aan een actie betrokken bij een bepaalde vereniging.

Figuur 1: Onderzoeksopzet

4. Onderzoek over de houding ten opzichte van het politiek systeem en protestgedrag is niet nieuw. De *political action studies* gingen reeds in de jaren zeventig na of protesteerdere minder tevreden waren over de politiek (Thomassen e.a., 1983). Negatieve politieke attitudes bleken echter nauwelijks bij te dragen tot een verklaring van protestgedrag (Van Deth & Jennings, 1990). Maar Marsh (1977) kwam voor Groot-Brittannië tot een meer genuanceerde vaststelling, die de hypothese over het samengaan van democratisch kapitaal en betogingsdeelname verder kan verfijnen. Bij mensen met een groot vertrouwen in de politiek was de protestbereidheid altijd laag. Diegenen met een laag politiek vertrouwen, de *cynics*, bleken daarentegen verdeeld te scoren. Sommigen kenmerkten zich door een relatief hoog, anderen door een laag protestpotentieel. Dat verschil had ten eerste te maken met de *efficacy*, met name het subjectief gevoel van politieke machteloosheid dat deze personen ervaarden. Als burgers geen vertrouwen hadden in de politiek - beter: in het concrete politieke beleid - maar als ze wel het gevoel hadden dat hun stem gehoord werd, dan leek protestgedrag een valabele optie. Er waren echter ook 'extreme' *cynics*: zij die geloofden dat alles wat politiek was per definitie ook

onbetrouwbaar was, met machteloosheid als onvermijdelijk gevolg. Bij deze zéér wantrouwige groep speelde niet zozeer de politieke machteloosheid een rol in het al dan niet deelnemen aan betogingen, maar, ten tweede, wel hun politieke kennis of inzicht. Zij die dachten dat de politiek corrupt en rot was, die zich machteloos voelden maar die wel een sterk ontwikkeld beeld hadden over de werking van politiek, zetten makkelijker de stap naar protest, zelfs als ze er zich van bewust waren dat dit weinig zoden aan de dijk zette.

5. In deze bijdrage zullen we enkele van deze hypothesen over het verband tussen deelnemen aan betogingen, democratisch kapitaal (vertrouwen in de politiek en in de politieke instellingen) en subjectieve politieke competentie toetsen aan de hand van vier bevragingen op evenveel nationale betogingen die in 1998 in Brussel plaatsvonden. De vragenlijst die aan de betogers werd voorgelegd bevatte gemeenschappelijke vragen omtrent belangstelling voor politiek, politieke machteloosheid, politiek wantrouwen en het vertrouwen in de instellingen naast typische participatievragen over verenigingslidmaatschap. Dat laat toe de verschillende betogers zowel onderling als met de doorsnee burger uit de VRIND- (1998) en ISPO-PIOP-enquêtes (1995) te vergelijken. Er werden geen vragen opgenomen over de politieke kennis van de manifestanten, zodat we die subhypothese van Marsh alvast niet kunnen exploreren.

Het enquêteren op betogingen werd nog zelden toegepast. Daarom belichten we eerst de opzet en resultaten van de bevraging (2). Daarna schetsen we het profiel van de betogers: wie zijn ze, zijn ze lid van organisaties, zijn ze geïnteresseerd in politiek (3)? Vervolgens wordt uitgebreid ingegaan op het democratisch kapitaal van de betogers. Eerst gaan we na of de betogers vertrouwen hebben in de instellingen (4). Daarna gaan we in op hun algemeen politiek vertrouwen gemeten aan de hand van enkele klassieke likertitems (5). Vervolgens leggen we het verband met hun subjectieve politieke competentie (6).

2. DATA-INZAMELING

1. Twee methoden worden door onderzoekers naar collectieve actie en protestgedrag frequent gebruikt. Er zijn de klassieke studies, in de lijn van Barnes & Kaase, naar het potentiëel protestgedrag. Op basis van een representatieve steekproef uit de bevolking doet men uitspraken over welke mensen al dan niet bereid zijn om aan collectieve acties deel te nemen. Sinds begin jaren '90 is zo ook in eigen land enig materiaal verzameld (Beerten e.a., 1995, 1997). Een andere veelgebruikte methode is het analyseren van krantenarchieven. Dat levert een goed beeld op van de effectieve collectieve actie in een bepaalde periode (Diani e.a., 1992; Rucht e.a., 1998). Omwille van de vele tekortkomingen van de krant als informatiebron (volledigheid, subjectiviteit), wordt er steeds meer vertrouwd op de archieven van de ordediensten (Della Porta, 1995; Fillieule, 1996; Mc Carthy e.a., 1996, Van Aelst & Walgrave, 1999). Beide methodes zijn voor het registeren van de politieke attitudes van demonstranten veel minder geschikt. De kwantitatieve verzameling van protestacties op macroniveau biedt nauwelijks gegevens over het profiel van individuele deelnemers aan de protestactie. Dit in tegenstelling tot politieke bevragingen bij steekproeven uit de bevolking die de actiebereidheid van de respondent in kaart pogen te brengen. Maar de zelfverklearde bereidheid om aan een betoging deel te nemen, is een zwakke indicator van effectieve deelname aan collectieve acties (Topf,

1995). Klandermans toonde aan dat er voor de grote vredesbetogingen in Nederland in de jaren '80 uit een beschikbaar potentieel van 74% van de bevolking uiteindelijk slechts 4% effectief participeerde (Klandermans & Oegema, 1994). De potentiële betoger is niet dezelfde als de effectieve betoger.

Daarom opteerden we ervoor om niet op voorhand noch achteraf, maar op de acties zelf de data in te zamelen. Het afnemen van enquêtes op betogingen is allesbehalve gebruikelijk in het sociologische onderzoek (Favre e.a., 1997). Een volledig betrouwbare methodiek bestaat (voorlopig) niet en standaardantwoorden op problemen van praktische en methodologische aard ontbreken. Net als bij andere onderzoeksmethodes staat de representativiteit van de steekproef voorop. Concreet betekent dit dat elke deelnemer aan de betoging dezelfde kans moet hebben om bevroegd te worden. (Fillieule, 1997). Om dit te realiseren werd de dataverzameling in de loop van het onderzoeksproject verder bijgeschaafd, maar omwille van het grillige en onvoorspelbare verloop van een collectieve actie blijft de beoogde representativiteit evenwel het pijnpunt van deze bevroegingsmethode.

2. Op vier grote betogingen die in 1998 in Brussel werden georganiseerd, werden een aantal betogers mondeling en een aantal betogers schriftelijk bevroegd. Om welke betogingen ging het? De betoging tegen de 'Wet van de stilte' of simpelweg de tweede witte mars van 15 februari 1998 werd slechts een beperkte steekproef van witte marcheerders bevroegd. Omdat het onderzoek net van start was gegaan, waren de interviewers nog niet beschikbaar en stond de vragenlijst nog niet volledig op punt. Toch werd besloten een beperkt aantal (n=270) postenquêtes toevalsgewijs te verspreiden onder de manifestanten. De betrokkenen werd gevraagd de vragenlijst thuis in te vullen, hem in bijgevoegde omslag te schuiven en per post terug te sturen (port betaald door bestemming). Omwille van de bescheiden resultaten (vrij lage respons, beknopte vragenlijst) en het hoge improvisatiekarakter van deze enquête zullen we de resultaten ervan slechts zijdelings in de analyse betrekken.

Op de nationale manifestatie tegen het racisme, beter bekend als de Hand-in-Hand-betoging, en op de nationale betoging van de non-profitsector op respectievelijk 22 en 26 maart 1998 werd grondiger en grootschaliger te werk gegaan. Tijdens deze betogingen deelden een vijftiental enquêteurs telkens 300 Franstalige en 400 Nederlandstalige postenquêtes uit. Het betrof deze keer een uitgebreide vragenlijst van tien pagina's, met gemeenschappelijke vragen maar ook voor elke betoging specifieke vragen. Bovendien werden tijdens de aanvangsfase van de betoging een 120-tal (kortere) *face-to-face* interviews afgenomen. De interviewers namen elk een deel van de verzamelplaats voor hun rekening en bevroegen *at random* elk een tiental van de toestromende en wachtende betogers. Die interviews dienden niet in de eerste plaats om het aantal respondenten op te krikken, maar vooral om de non-respons op de postenquêtes te kunnen beoordelen en de representativiteit van de schriftelijke respondenten in te kunnen schatten. Immers: bijna iedereen aanvaardde een postenquête, maar niet iedereen deed ook de moeite deze ingevuld terug te zenden. Bij de *face-to-face* enquêtes was dat wel het geval: de respons was zo goed als algemeen. Mondelinge en schriftelijke respondenten bleken in beide betogingen niet significant van elkaar te verschillen. De chikwadraattoetsen bleken bij zowat alle cruciale achtergrondvariabelen (geslacht, leeftijdsgroep, opleiding, politieke

interesse,...) niet significant ($p > 0.05$) van elkaar te verschillen ¹. De respondenten die de postenquête terug stuurden, kunnen dus bestempeld worden als representatieve betogers. Bij de nationale manifestatie voor hogere sociale uitkeringen van 11 september 1998 werd het distributiesysteem van de postenquêtes verder geoptimaliseerd. Referentiepersonen stapten deze keer mee op in de betogingsstoet, telden de passerende rijen betogers en bepaalden zo de plaats waar de enquêtes moesten uitgedeeld worden. Dit leidde tot een meer objectieve verspreiding van vragenlijsten over de massa. De vaste quota voor Vlaamse en Franstalige enquêtes werden ook niet behouden, de taalverhoudingen vormden deze keer dus wel een weerspiegeling van de werkelijke verhoudingen in de manifestatie.

3. Afgezien van de Tweede Witte Mars, werd voor elke betoging een bevredigend aantal ingevulde vragenlijsten bekomen. De bijzonder kleine steekproef van deelnemers aan de Tweede Witte Mars ($n=123$) noopt tot grote voorzichtigheid bij de interpretatie van de resultaten. Ook het relatief kleine aantal Franstalige respondenten en de consistent lagere respons bij de Franstalige betogers moet ons aansporen tot grote voorzichtigheid bij het vergelijken van Nederlandstalige en Franstalige betogers en bij het hanteren van taalgemeenschap als verklarende variabele. In totaal werden, naast de 340 kortere face-to-face enquêtes die we in dit artikel niet zullen gebruiken, 970 deelnemers schriftelijk bevestigd. De globale respons bedroeg een goede 40%, wat erg bevredigend is voor een anonieme bevestiging zonder mogelijkheid tot rappel. In Tabel 1 staat een overzicht van de dataverzameling en de respons per betoging.

Tabel 1: Data-inzameling op vier nationale betogingen in Brussel in 1998

Betoging	# deelnemers ²	Nederlandse enquêtes.		Franse enquêtes		Respons in %
		uitgedeeld	ingevuld	uitgedeeld	ingevuld	
Tweede Witte Mars (15-02-98)	25.000 à 30.000	110	55	160	68	45.5
Hand-in-Hand (22-03-98)	7.000 à 15.000	400	209	300	128	48.1
Nonprofitsector (26-03-98)	12.000 à 20.000	400	167	300	87	36.3
Sociale zekerheid (11-09-98)	30.000	470	187	260	69	35.1
Totaal		1380	618	1020	352	40.4

4. Naast de representativiteit van de steekproef van betogers uit een bepaalde manifestatie, kun je je ook de vraag stellen of de vier bevestigde betogingen wel representatief zijn voor 'de' betogingen in ons land. Het antwoord is eenvoudig: dat zijn ze niet, maar ze bieden wel een vrij goed zicht op de deelnemers aan grote, nationale betogingen. De vier onderzochte betogingen zijn slechts 1% van het gemiddeld aantal betogingen per jaar. Ze

¹ Er zijn twee uitzonderingen. De vrouwen zijn oververtegenwoordigd bij de postenquêtes (70%) van de nonprofitbetoging in vergelijking met de *face-to-face*-enquêtes (53%) en ook bij de sociale-zekerheidsbetoging lag de postenquête-respons onder vrouwen (relatief) hoger dan het *face-to-face*-percentage deed vermoeden. Vrouwen zijn dus iets meer geneigd tot het invullen van postenquêtes. Maar bij latere multivariate analyses zorgde deze relatief hogere vrouwelijke postenquête-respons niet voor distorties.

² Het eerste aantal is afkomstig van de ordiediensten, het tweede betreft het maximaal aantal dat de kranten in hun berichtgeving hanteerden. Het is gebruikelijk dat beide aantallen zelden overeenstemmen. De aantallen van de organisatoren liggen doorgaans nog wat hoger dan deze van de kranten (Van Aelst & Walgrave, 1999b).

vertegenwoordigen bij benadering een vijfde van het jaarlijks aantal betogers ³. Bovendien hebben we slechts gegevens over de deelnemers aan een bepaald type van betogingen, met name de grote, nationale manifestaties die plaatsvinden in Brussel, het Mekka van de Belgische betoger. In de periode 1990-1997 telden we jaarlijks 3 à 4 van zulke nationale betogingen met 10.000 deelnemers of meer in Brussel. Met onze vier bevroegde betogingen hebben we wel al de grootste betogingen van dat jaar in ons land gecovert. Maar het betogingsaanbod van 1998 heeft onze steekproef natuurlijk ingrijpend bepaald: waren er het voorbije jaar bijvoorbeeld nieuwe onderwijshervormingen op til geweest dan zou ons betogingsbestand er wellicht anders hebben uitgezien. Bovendien kunnen we niet uitsluiten dat kleinere, regionale of lokale betogingen een heel andere dynamiek hebben en een ander publiek aantrekken.

Ook op het vlak van de betogingsthema's lijkt een steekproef van slechts vier betogingen beperkt. Toch kunnen de vier betrokken betogingen alleen met zeer slechte wil als atypisch bestempeld worden. De vier thema's die ze vertolken, maakten een groot deel uit van de betogingsstatistieken van de laatste jaren. Het gaat hier niet om marginale of exotische manifestaties, maar om *mainstream*-betogingen. De Tweede Witte Mars was wellicht de laatste betogingsuitloper van de zaak-Dutroux, hét belangrijkste betogingsthema van 1996 en 1997 en een van de grootste mobilisatiegolven uit de Belgische geschiedenis (Van Aelst & Walgrave, 1999b; Walgrave & Rihoux, 1997). De anti-racistische manifestatie vertegenwoordigde het *issue* bij uitstek waarrond de nieuwe sociale bewegingen in de jaren '90 mobiliseerden. De non-profitbetoging was slechts één uiting van de witte woede die enkele jaren eerder op gang was gekomen. Bij de betoging voor hogere sociale uitkeringen schuilt de representativiteit vooral in de organisatoren. Het ging om een nationale manifestatie door de koepels van beide grote vakbonden, ACV en ABVV, nog steeds de sterkste mobilisatiemachines van ons land (Van Aelst & Walgrave, 1999a). Een verdere data-inzameling in 1999 en 2000 moet ons toelaten de thematische reikwijdte van ons databestand te optimaliseren, als de betogers de volgende jaren tenminste even meewillen. Daarbij komt nog dat we misschien wel alleen de deelnemers aan onze vier betogingen bevroegen, maar dat die deelnemers tevoren doorgaans ook deelnamen aan een hele reeks andere betogingen, eventueel rond ander thema's en ons dus ook een bescheiden glimp gunnen op andere betogingsdeelnemers. Ruim 90% van de door ons bevroegde betogers had al eerder aan een betoging deelgenomen. Zo was 35% van de anti-racistische betogers present op de Witte Mars in 1996 en meer dan 40% op de Mars voor Werk in 1997. Een op vier non-profitbetogers nam deel aan de grote anti-racistische manifestatie van 1992. De bevroegde betogers zijn dus thematisch flexibel.

Dat alles doet echter niets af aan het feit dat we met ons bestand geen zicht hebben op dé Belgische betoger, maar slechts over een momentopname beschikken van een bepaald type van betoger.

3. BETOGERSPROFIEL

1. Als we het democratisch kapitaal van de betogers willen aflijnen en verklaren, kunnen we niet om de klassieke achtergrondvariabelen, die in dit soort studies doorgaans aangewend worden, heen: geslacht, leeftijd, opleiding en geloofsovertuiging. Daarnaast

³ Tussen 1990 en 1997 waren er jaarlijks gemiddeld 374 betogingen met in totaal 388.000 betogers (Van Aelst & Walgrave, 1999a).

gaan we ook in op het lidmaatschap van verenigingen, een variabele die Putnam zelf cruciaal achtte, en op politieke interesse, de variabele die Marsh zo belangrijk vond. In Tabel 2 staan de resultaten van de achtergrondvariabelen per betoging. Ter vergelijking nemen we ook de deelnemers aan de Tweede Witte Mars op, maar we stelden al dat deze bevraging minder betrouwbaar is dan de andere drie.

Over het algemeen wordt aangenomen dat betogen vooral een mannenzaak is. Het Europees Waardenonderzoek bevestigde dit duidelijk: 32% van de Belgische mannen nam ooit al deel aan een betoging tegen slechts 19% van de Belgische vrouwen (Smits, 1995). Ons databestand nuanceert dit gegeven: de genderverhouding is afhankelijk van het betogingsthema. Op de betoging van de non-profit sector, toch in sterke mate een 'vrouwelijke' sector (verpleegsters, onderhoudsters, bejaardenhelpsters...), waren er veel meer vrouwen dan mannen. In mindere mate speelde dit ook bij de Tweede Witte Mars. De centrale plaats van het kind in de hele witte golf is hier allicht niet vreemd aan.

De anti-racismethematiek spreekt vooral jongeren aan, de non-profitbetoging wordt in hoofdzaak bevolkt door de actieve dertig- en veertigers, terwijl de Tweede Witte Mars en de betoging voor betere uitkeringen ook een ouder publiek op straat brachten. Toch valt in het algemeen de oververtegenwoordiging van de middelste leeftijdsgroepen en ondervertegenwoordiging van de zestigplussers op.

Tabel 2: Betogers naar geslacht, leeftijd, opleiding, en geloof (in %)

	Tweede Witte Mars	Hand-in-Hand	Nonprofit	Sociale zekerheid	Totaal	Bevolking (ISPO-PIOP '95)
Geslacht						
Man	49.6	59.8	29.5	64.8	51.9	52.1
Vrouw	50.4	40.2	70.5	35.2	48.1	47.9
Leeftijd						
18-29 jaar ⁴	11.4	32.7	15.0	12.5	20.0	21.2
30-39 jaar	13.8	22.3	33.5	26.2	25.2	19.6
40-49 jaar	36.6	23.5	37.8	25.8	29.5	17.4
50-59 jaar	26.0	15.2	11.4	17.6	16.2	14.0
60 plussers	12.2	6.3	2.4	18.0	9.1	27.6
Opleiding						
Lager ond.	8.1	1.5	5.1	14.2	6.6	20.1
Lager sec.	17.9	9.8	16.5	19.8	15.2	23.1
Hoger sec.	30.8	17.9	30.3	36.0	27.5	29.0
HOB	25.2	31.9	40.9	21.0	30.6	19.0
Universiteit	18.7	38.8	7.1	9.0	20.1	8.9
Geloof						
Ongelovig	-	27.5	16.0	16.2	20.7	13.3
Vrijzinnig	-	21.0	12.4	15.8	16.9	10.3
Christelijk	-	17.1	30.4	21.3	22.3	18.5
Katholiek	-	26.0	38.0	41.9	34.4	55.2
Andere	-	8.4	3.2	4.7	5.7	2.3
	N=123	N=337	N=254	N=256	N=970	N=3668

Bij elk van de vier betogingen was de scholingsgraad van de betogers hoger dan die van de gemiddelde Belg, zelfs op de vakbondsbetogingen ⁵. De manifestatie tegen racisme

⁴ Een tiental respondenten waren tussen 15 en 18 jaar oud, maar werden toch bij deze groep gerekend.

spant de kroon: ze bestond voor 70% uit mensen met minstens een HOBU-diploma. De twee vakbondsbetogingen werden bevolkt door een grote groep van gemiddeld (hoger secundair) of vrij hoog (HOBU) geschoolden maar een relatief kleinere groep aan universitair. De Tweede Witte Mars bracht de meest heterogeen opgeleide groep op de been met evenveel universitair als mensen met enkel een diploma van het lager secundair.

Met betrekking tot de geloofsovertuiging van de betogers stellen we vast dat bij alle drie de betogingen het aantal katholieken ondervertegenwoordigd is, en vrijwel alle andere categorieën steeds oververtegenwoordigd. (***)Peter: hoe is dat gevraagd? Zet de vraag in voetnoot. Het gaat hier om een subjectieve zelfplaatsing, toch?**) Aan de anti-racistische betoging participeerden vooral veel meer vrijzinnig en ongelovigen. Deze verschillen zijn niet onbelangrijk wetende dat vrijzinnigen en vooral ongelovigen er doorgaans politiek meer 'extreme' attitudes koesteren (Derks & Deschouwer, 1998).

We mogen besluiten dat de betogers een erg heterogene groep vormen. De gemiddelde marcheerder lijkt eerder tot de actieve, geschoolde beroepsbevolking te behoren. De hogere middengroep van de samenleving lijkt het meest op straat te komen.

2. Vermits organisaties nog steeds beschouwd worden als een vrijwel noodzakelijke voorwaarde voor succesvolle mobilisatie (McAdam, Mc Carthy & Zald, 1996; Walgrave & Manssens, 1998) verwachten we een hoger lidmaatschap van verenigingen onder de betogers. Tabel 3 bevestigt dit: de betogers zijn veel meer actief lid van een vereniging ⁵, ze zijn meer lid van een vakbond en ze hebben meer partijkaarten op zak dan de modale Belg. Globaal scoren ze ongeveer steeds dubbel zo hoog.

Tabel 3: Betogers naar (actief) lidmaatschap

	Tweede Witte Mars	Hand-in-Hand	Non-profit	Sociale zekerheid	Totaal	Bevolking (ISPO-PIOP '95)
Actief lid van een vereniging	38.0	78.6	48.6	71.0	63.7	37.0
Vakbondslid	42.2	49.8	89.2	91.6	70.0	33.5
Politiek partijlid	17.1	25.3	17.2	32.9	24.1	10.6
Lid van minstens één van de drie	64.2	88.4	90.5	97.3	88.3	60.3
	N=123	N=337	N=254	N=256	N=970	N=3668

Het vakbondslidmaatschap scheert logischerwijze vooral hoge toppen bij de door de vakbonden zelf georganiseerde betogingen. Maar ook op de andere manifestaties die niets met de vakbonden te maken hebben, ligt het aantal gesyndiceerden merklijk hoger dan bij de bevolking. Een meerderheid van de vakbondsliden op beide vakbondsbetogingen is bovendien actief als militant, délégué of voltijds medewerker. Als we de redenering van Putnam doortrekken van sociaal naar democratisch kapitaal, zouden we bij deze 'actiever' leden meer democratisch kapitaal moeten aantreffen. Verder is ook de strekking of de kleur van de vakbond een interessant gegeven om in de analyse te betrekken. Volgens Hooghe (1999) zou enkel *'integratie in de christelijke zuil gepaard gaan met*

⁵ De hogere scholingsgraad van de betogers is niet te wijten aan het beter antwoordpercentage van de 'geschoolde' betogers want ook bij de *face-to-face* interviews stellen we een quasi-identieke (relatieve) oververtegenwoordiging van de hogergeschoolden vast.

⁶ Dit betekent dat men in de loop van de laatste 12 maanden heeft deelgenomen aan een activiteit of vergadering van de vereniging (ISPO-PIOP, 1998).

een sterke mate van vertrouwen, terwijl dit verband niet wordt teruggevonden bij de andere twee grote zuilen. Vermits het aantal blauwe-vakbondsmanifestanten in onze steekproef te klein is (3%), zullen we ons in de analyse beperken tot de christelijke (59%) en de socialistische (38%) vakbondsleden.

Voorals de anti-racistische betogers zijn veel meer lid van verenigingen dan de gemiddelde Belg. Die hoge participatiecijfers zijn toe te schrijven aan het indrukwekkend aantal betogers dat actief lid is van vredes-, mensenrechten-, jeugd-, en anti-racistische organisaties. Ook dit hoeft niet echt te verwonderen als je weet dat die betoging steunde op een breed draagvlak van allerlei sociale organisaties. Twee op de drie deelnemers aan de anti-racistische betoging waren trouwens door een vereniging over de betoging gebriefd. Bijna de helft van hen was ook in het gezelschap van leden van een vereniging op de manifestatie aanwezig.

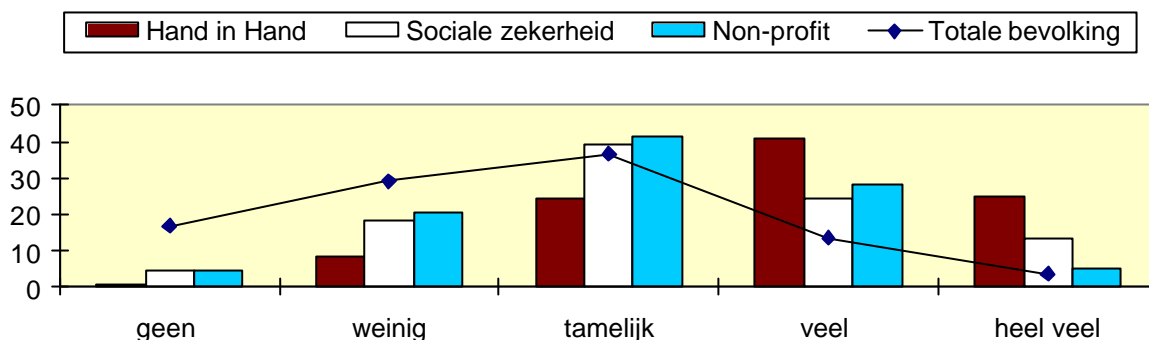
De witte marcheerders, waarvan bijna vier op tien als verenigingsloos kan worden bestempeld, wijken enigszins van dit hoge participatiepatroon af. De Witte Mars en de witte marsen werden niet door grote organisaties gedragen, maar ze werden door de ouders georganiseerd met de massamedia als (tijdelijke) bondgenoten (Walgrave & Manssens, 1998). Ook de Tweede Witte Mars was vooral een initiatief van de familie Russo, de ouders van het vermoorde meisje Melissa, gesteund door heel wat andere gemediatiseerde slachtoffers (Walgrave, Van Aelst & Suetens, 1998). Toch bevinden zich ook in deze merkwaardig organisatieloze betoging meer actieve verenigingsleden, meer vakbondsleden en meer leden van een politieke partij dan in de bevolking. Ook als ze niet door organisaties gemobiliseerd worden, lijken organisatieleden dus sneller te gaan betogen of makkelijker te mobiliseren. Dat heeft te maken met de zogenaamde micromobilisatiecontext waarin verenigingsleden zich bevinden, dat zijn de informele netwerken waarin ze zich door hun lidmaatschap bewegen (McAdam, 1988).

3. Niet alleen een levendig verenigingsleven maar ook een politiek geïnformeerd publiek fungeren volgens Putnam (1993) als noodzakelijke condities voor een gezonde burgergemeenschap. De vragenlijst biedt in dit verband twee mogelijke indicatoren: de proxy's 'belangstelling voor politiek' - die wellicht nauw gerelateerd is aan de politieke kennis - en het dagelijks lezen van een krant. Deze laatste indicator leverde weinig op bij de analyses, waarschijnlijk omdat het dagelijks lezen van een krant te ruim is: het geeft niet aan welke krant mensen lezen noch welke rubrieken ze er in lezen. Bovendien correleren de belangstelling voor politiek en de dagelijkse lectuur van een krant vrij sterk (.28).

Bij de betogers ⁷ ligt de belangstelling voor de politiek hoger dan bij Jan Modaal. De postmaterialisten van de Hand-in-Hand betoging hebben aanzienlijk meer belangstelling voor politiek dan de vakbondsbetogers van de non-profitsector en de betoging voor hogere sociale uitkeringen. Figuur 2 maakt dat zichtbaar.

⁷ Deze vraag werd (nog) niet gesteld aan de deelnemers van de Tweede Witte Mars.

Figuur 2: Belangstelling voor politiek bij de betogers (N=845) en de totale bevolking (ISPO-PIOP, 1995)

Dat de betogers meer belangstelling hebben voor politiek, is niet verwonderlijk. Ze zijn immers hoger opgeleid. Maar ook controlerend voor opleidingsniveau blijft hun grotere politieke belangstelling overeind. Een op drie betogers met maximaal lager secundair onderwijs heeft veel interesse in politiek; bij de doorsnee bevolking met een zelfde opleidingsniveau is dit een op tien. Ook de onderlinge verschillen tussen de betogingen kunnen niet louter worden wegverklaard door de variabele onderwijsniveau. Bij de Hand-in-Hand-betoging heeft meer dan de helft van de lagergeschoolden belangstelling voor politiek, onder de nonprofiobetogers is dit amper 15%.

Betogers zijn meer geïnteresseerd in politiek. Maar nemen ze meer deel aan betogingen omdat ze meer politieke belangstelling hebben of is het omgekeerde het geval en krijgen ze (tijdelijk) meer belangstelling voor politiek juist dóór aan een betoging deel te nemen? Of spelen beide causale relaties misschien samen? Dat is moeilijk te zeggen, maar het is niet uitgesloten dat deelname aan een betoging een tijdelijk, *issue*-gebonden politiek-belangstellingseffect teweegbrengt. Doordat ze rond een thema, eventueel gemobiliseerd door een organisatie waarvan ze lid zijn, op straat komen, wordt de interesse in de politiek van de betogers geactiveerd. Vraag is of dat effect slechts tijdelijk is en of het afstraalt op hun politieke belangstelling in het algemeen. Uiteindelijk is de vraag wat je juist meet door mensen te vragen of ze veel of weinig belangstelling hebben in de politiek.

4. VERTROUWEN IN DE INSTELLINGEN

1. De centrale onderzoeksvraag die we ons stellen, is hoe het met het democratisch kapitaal van de Belgische betogers is gesteld. Dat vertrouwen in de instellingen beschouwen we als een eerste indicator van democratisch kapitaal. In deze paragraaf schetsen en verklaren we eerst hun vertrouwen in de instellingen, in de volgende paragraaf nemen we opnieuw dat politiek vertrouwen onder de loep maar deze keer meer algemeen gemeten aan de hand van een aantal likertitems, om in de laatste paragraaf dieper in te gaan op de subjectieve politieke competentie of het gevoel van machteloosheid van de betogers. We pogen de betogers steeds te vergelijken met de Belgische en de Vlaamse bevolking. We hanteren daarvoor het Belgische verkiezingsonderzoek uit 1995 (ISPO-

PIOP, 1995) en het onderzoek door de TOR-groep van de VUB uit 1998 (Elchardus e.a., 1998). Het eerste onderzoek heeft als nadeel dat het niet om hetzelfde onderzoeksjaar gaat, de recentere studie is dan weer enkel gericht op Vlamingen en niet op Belgen. We hanteren deze studies bovendien enkel als univariaat vergelijkingspunt en hebben zelf geen multivariate analyse gedaan op de ISPO-PIOP- en TOR-data. Dat betekent dat we uitspraken over het meer of minder democratisch kapitaal van de betogers in vergelijking met de bevolking niet echt kunnen onderbouwen met verklaringsmodellen voor betogers én voor de bevolking. Het eigenlijke aparte effect van betogingsdeelname op democratisch kapitaal of omgekeerd, kan niet hard gemaakt worden. Het zoeken naar verklaringen voor de mogelijke verschillen tussen de betogers en de doorsnee burgers is met andere woorden problematisch.

2. Over het vertrouwen of het wantrouwen in de instellingen is de laatste jaren heel wat te doen geweest. Als we in TABEL 4 enkel de situatie voor Vlaanderen bekijken dan blijkt dat tussen 1995 en 1998 elke instelling, op het patronaat na, sterk aan vertrouwen heeft verloren ⁸. De politieke instellingen (regering, parlement, politieke partijen) krijgen de zwaarste klappen, maar spreken over een louter politieke legitimiteitscrisis is de waarheid geweld aan doen. Onderzoek toont aan dat we te maken hebben met een brede, algemene vertrouwenscrisis die geen enkele instelling onberoerd laat (Elchardus & Smits, 1998; Elchardus, 1999). Ook de Belgische betogers ontsnappen niet aan deze vaststelling. Een confirmatorische factoranalyse toonde aan dat bijna alle 13 instellingen (items) laden op één latente variabele, die we als een soort algemene vertrouwensfactor kunnen omschrijven ⁹. De gestandaardiseerde factorladingen schommelden tussen de 0.45 voor de vakbonden tot 0.90 voor regering en parlement. Ook al was de *fit* van het model duidelijk ontoereikend, en laadden bepaalde items al wat beter dan andere op de vertrouwensfactor, de hypothese van een soort algemeen wantrouwen in de instellingen, kan dus ook voor betogers niet aan de kant worden geschoven. Bij de interpretatie van de verschillende instellingen afzonderlijk is wel enige voorzichtigheid geboden. Het vertrouwen in een bepaalde instelling lijkt vaak nogal actualiteitsgebonden te zijn. Een voorbeeld: wie daags na de ontsnapping van Dutroux peilde naar het vertrouwen in de rijkswacht zal wellicht een navenant wantrouwen vastgesteld hebben.

⁸ Conclusies trekken over het vertrouwen in elke instelling afzonderlijk, op basis van univariate frequentieverdelingen, is een wat riskante aangelegenheid. Als het patroon voor quasi elke instelling gelijklopend is, lijkt ons dat – rekening houdend met het ongeveer gelijkaardige surveyopzet van de twee bevragingen – een voldoende basis om te veronderstellen dat het vertrouwen in het algemeen gedaald is.

⁹ Het gaat hier om lisrel-resultaten, op basis van polychorische correlaties op basis van de totale *sample* (de drie betogingen samen): chisquare van 431.29 bij 65 vrijheidsgraden ($p=0.000$), RMSEA=0.088, dus een *fit* die duidelijk niet goed genoeg is. Ook al gaat de hypothese van een latente factor die de onderlinge correlaties tussen de items volledig zou wegverklaren niet op, toch lijkt het er sterk op dat de vertrouwensitems véél gemeenschappelijk hebben. Vertrouwen in één instelling, staat in de meeste gevallen niet los van vertrouwen in een andere instelling. Nog een kanttekening hierbij: om technische redenen werd hier in functie van het berekenen van de polychorische correlaties met de totale *sample* gewerkt. Dat zou allicht niet correct zijn, mocht er in elke betoging afzonderlijk verder gewerkt worden met dit meetmodel. Het zou immers wel eens kunnen dat de (latente) structuur van de items verschilt in de verschillende betogingen, wat verder (via exploratieve factoranalyses) werd nagegaan.

Tabel 4: Betogers en bevolking (ISPO-PIOP, 1995; TOR, 1998) met (veel) vertrouwen verminderd met diegene met (zeer) weinig vertrouwen in de instellingen ¹⁰

	Tweede Witte Mars (N=118)	Hand-in-Hand (N=328)	Nonprofit (N=248)	Sociale zekerheid (N=242)	ISPO-PIOP 95	ISPO 95 (VL.)	VUB 98 (VI.)
Politieke partijen	-87	-50	-63	-53	-56	-48	-66
De regering	-88	-54	-66	-48	-39	-32	-44
Het parlement	-55	-20	-45	-38	-28	-25	-41
De administratie	-48	-28	-36	-25	-18	-17	-21
De banken	-61	-65	-30	-21	+9	+25	-
Het patronaat	-57	-74	-56	-58	-24	-21	-14
De vakbonden	-38	+22	53	+58	-26	-21	-24
De Kerk	-60	-56	-28	-21	-15	-18	-30
De Koning	+10	-28	+9	+16	+44	+39	+21
Rijkswacht - politie	-64	-57	-23	-18	+17	+23	+11
Het gerecht	-91	-62	-65	-49	-29	-23	-34
Het onderwijs	+27	+29	+46	+52	+51	+68	+56
De pers	-1	-11	-7	-13	-20	-21	-31
Gemiddelden	-47	-35	-24	-17	-10	-7	-18

De meeste betogers lopen niet bepaald hoog op met de hen voorgeschotelde instellingen, maar niet op elke betoging worden dezelfde instellingen in dezelfde mate afgewezen. Zo heerst er onder de witte burgers een compleet wantrouwen in het gerecht, de politieke partijen en de regering. De openlijke steun van de Koning en de pers voor de 'witte' ouders was door de witte marcheerders blijkbaar nog niet vergeten. Opvallend is dat de pers het ook bij de andere betogers beter - lees: minder slecht - doet dan bij de totale bevolking. Worden de media als een bondgenoot in de strijd aanzien, een tegenmacht tegen het establishment? Vooral de vakbonden mogen zich verheugen over een grotere sympathie bij het gros van de betogers, behalve op de Tweede Witte Mars waar vrijwel alle instellingen in dezelfde zak gestoken worden. Dat de vakbonden het wat beter doen is uiteraard geen verassing als je weet dat twee van de vier betogingen door vakbonden werden georganiseerd (Nonprofit en Sociale zekerheid) en dat de derde door de vakbonden werd gesteund (Hand-in-Hand). Het relatieve vertrouwen in de vakbonden gaat bij de betogers hand in hand met een relatief groot wantrouwen ten aanzien van de werkgevers. Maar vooral bij de anti-racistische betogers, en niet bij de vakbondsbetogers, is de anti-establishmenthouding tegen banken en patronaat het meest geprononceerd, het overtreft zelfs hun wantrouwen in de politieke instellingen. De nonprofitbetogers stellen dan weer bijzonder weinig vertrouwen in de regering, hun eigenlijke werkgever. De betogers voor hogere sociale uitkeringen wijken nog het minste van de doorsnee-Belg af. Het gemiddelde wantrouwen van de betogers schommelt tussen -47 bij de witte betogers en -17 bij de sociale-zekerheidsbetogers. Hoewel we moeten opletten bij de interpretatie van deze gemiddelde cijfers ¹¹ is het niet verwonderlijk dat de witte betogers het minst

¹⁰ In de tabel staat het resultaat van volgende berekening: eerst werden de percentages mensen met veel vertrouwen of heel veel vertrouwen in een instelling opgeteld. Daarvan werd het percentage afgetrokken van mensen met weinig of heel weinig vertrouwen in die instelling. De antwoordcategorie 'noch veel, noch weinig vertrouwen' wordt dus buiten beschouwing gelaten. Een negatief cijfer wijst dus op een gebrek aan vertrouwen in de instelling, een positief cijfer geeft aan dat de instelling op veel vertrouwen kan bogen.

¹¹ Ze verbloemen de grote verschillen tussen instellingen en ook de constructie van deze gemiddelde maat - waarbij van een ordinaal naar een intervalmeetniveau werd overgeschakeld, en de middencategorie niet werd opgenomen - laat geen verregaande conclusies toe.

vertrouwen aan de dag leggen. De witte betogingsgolf thematiseerde en belichaamde expliciet het vertrouwensverlies naar aanleiding van de zaak-Dutroux. Het falen van gerecht, politie en politiek was de rechtstreekse aanleiding voor de Witte Mars en alles wat er volgde (Walgrave & Rihoux, 1997). Het ook nog hoge wantrouwen van de anti-racistische betogers, in vergelijking met de vakbondsbetogers, valt minder makkelijk te verklaren maar is vooral toe te schrijven aan hun houding tegenover sociaal-economische instanties en traditionele gezagsinstellingen. De politieke instellingen scoren bij hen niet slechter dan bij de andere betogers. Het bevestigt wel de stelling van Elchardus & Smits (1998) dat diegenen die zich aan de uiteinden van de nieuwe sociaal-culturele breuklijn - rond ethnocentrisme en autoritarisme - bevinden, minder vertrouwen hebben in (minstens een deel van) de instellingen (Elchardus & Smits, 1998).

Hoedanook lijken de meeste betogers op het eerste, univariate gezicht dus niet te beschikken over veel democratisch kapitaal - ze hebben er minder dan de doorsnee-Belg - geïndiceerd aan de hand van hun vertrouwen in de instellingen. Maar zo eenvoudig is het niet: is het vertrouwen in 'de' instellingen wel een goede indicator van democratisch kapitaal? We moeten onze meting van democratisch kapitaal verder verfijnen.

3. Daartoe proberen we de onderliggende 'structuur' van het wijdverbreide wantrouwen verder te ontleden. Gaat het vertrouwen/wantrouwen tegenover één instantie steeds gepaard met vertrouwen/wantrouwen tegen andere instellingen? Zijn er met andere woorden geen verschillende types vertrouwen/wantrouwen? En hebben die eventuele types allemaal evenveel te maken met democratisch kapitaal?

Eerder werd al duidelijk dat een unidimensioneel meetmodel voor vertrouwen/wantrouwen in de instellingen de data niet echt goed genoeg fitte. Bij een aantal mensen zal dit wantrouwen ongetwijfeld zo goed als algemeen zijn, maar voor het merendeel van de betogende bevolking gaat wantrouwen in één instelling niet noodzakelijk samen met wantrouwen in een andere. Via exploratorische (voor de totale steekproef én voor elke betoging apart) en via confirmatorische factoranalyses ¹² (voor de totale steekproef) kwam uiteindelijk in elke betoging een, gelijkaardig patroon naar voren. Drie subtypes van vertrouwen/wantrouwen werden uiteindelijk onderscheiden als statistisch ¹³ en ook intuïtief-theoretisch verantwoord. De vertrouwensitems inzake politieke partijen, regering en het parlement werden gegroepeerd in één politieke

¹² De confirmatorische analyses gebeurden vooral ter illustratie en op een sample, bestaande uit de drie onderzochte betogingen (zonder de Tweede Witte Mars). Het meetmodel in de figuur toont bijvoorbeeld een tweede-ordefactoranalyse, met een algemene vertrouwensfactor die aan de oorsprong ligt van vertrouwen tegenover de verschillende instellingen, via de drie door ons onderscheiden subtypes. Ook al is de fit van het model opnieuw ontoereikend - via errorcorrelaties (bv. tussen kerk en Koning, of tussen regering en politieke partijen) zou die wel opgekrikt kunnen worden, maar gezien het illustratieve opzet werd dit in Figuur 2 achterwege gelaten - en mogen dus eigenlijk geen conclusies getrokken worden uit de figuur, toch lijkt het er hier al op dat de gezags- en economische instellingen qua vertrouwen dichter bij elkaar liggen, dan de politieke instellingen.

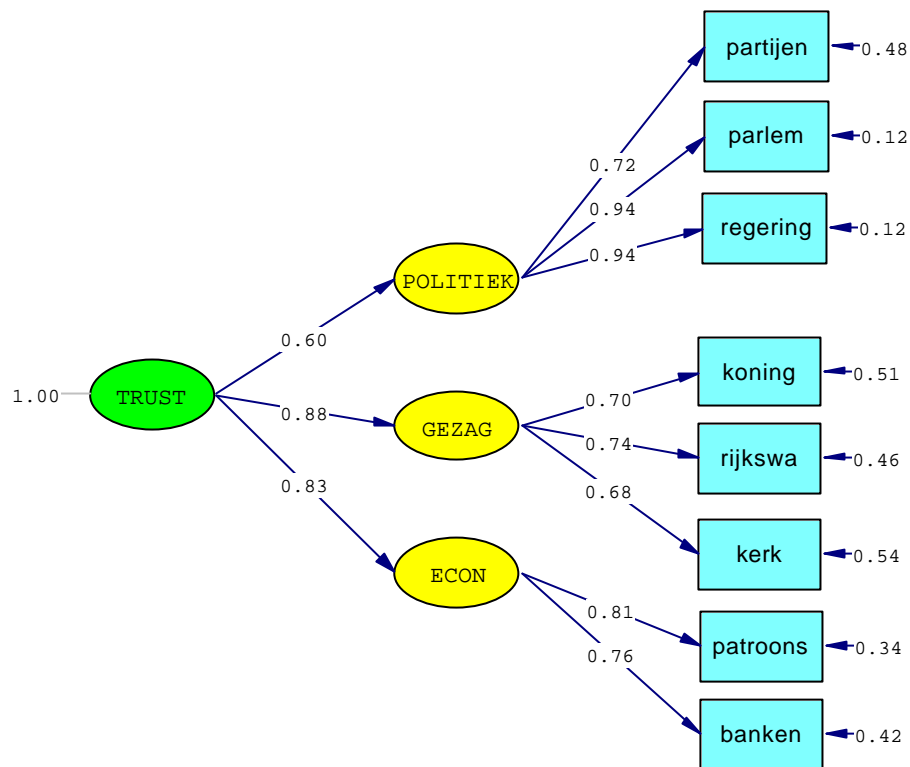
¹³ Uiteindelijk werd de ultieme beslissing vooral genomen op basis van een (exploratieve) principale factoranalyse met oblieke rotatie - niet orthogonaal, gezien het vrij voor de hand liggend was dat de factoren in bepaalde mate correleren met elkaar - zowel voor de totale *sample* van drie betogingen als per betoging apart. Dezelfde drie factoren kwamen telkens weer naar voren, enkel het item 'rijksmacht' laadde net onder de .50 grens bij de sociale-zekerheidsbetogers (.486). Confirmatorisch werden twee van de drie onderscheiden factoren dan nog eens voor de globale *sample* op hun unidimensionaliteit getest. Voor de politieke factor leidde dit tot een χ^2 van 0.01 met een vrijheidsgraad (testen door twee van de ladingen gelijk te stellen van de drie items) ($p=0.92$). Voor de gezagsfactor (testen door de drie ladingen van de items gelijk te stellen) tot een χ^2 van 2.11 met twee vrijheidsgraden ($p=0.34$). Voor de economische factor was dergelijke test wegens identificatieproblemen (slechts twee items) niet mogelijk.

vertrouwensfactor. De items kerk, Koning en rijkswacht laadden sterk op de tweede factor die werd bestempeld als vertrouwen in traditionele gezagsinstanties. Tenslotte werd een economische factor onderscheiden, bestaande uit de items over de banken en het patronaat. Het item over justitie laadde ook vrij hoog op de politieke factor, maar leek er theoretisch moeilijker bij onder te brengen: eliminatie van dit item leverde dezelfde drie factoren op. Voor het item administratie geldt iets gelijkaardigs ten opzichte van de economische factor. Opnieuw om inhoudelijke motieven werd besloten om het vertrouwen in de administratie buiten de analyse te houden, ook al wijzigt de inhoud van de latente factor daarmee enigszins maar de drie factoren bleven overeind. De items over onderwijs en pers laadden op geen van de drie factoren in voldoende mate en werden dus buiten beschouwing gelaten. Omwille van de sterke vakbonds betrokkenheid van twee van de vier betogingen leek ook het vertrouwen in de vakbonden beter buiten de analyse gehouden te worden. De betrouwbaarheid van de verschillende factoren zit goed: de Cronbach's alfa van de gezagsfactor is 0.70, die van de economische factor 0.69 (ook al gaat het dus maar om twee items) en die van de politieke factor 0.84.

Voor elk van deze drie dimensies werden somscores geconstrueerd¹⁴, die verder gebruikt zullen worden als afhankelijke variabelen (interval) bij de diverse analyses. We zijn er ons van bewust dat onze meting van latente factoren gebreken vertoont: met somscores wordt er niet gecorrigeerd voor *error* en de economische subgroepscore is maar met behulp van twee items geconstrueerd. Gezien het feit echter dat de items telkens laadden op dezelfde onderscheiden dimensies leek deze methode verantwoord, ook al omdat onze onderzoeksinteresse eigenlijk vooral uitgaat naar de richting van effecten, minder naar de exacte grootte ervan, wat een veel exacter meetinstrument zou vereisen. Analyses met factorscores als afhankelijke leverden echter dezelfde resultaten op qua significante variabelen, richting van de effecten en verklaarde variantie, als met somscores. Aangezien laatstgenoemde makkelijker te interpreteren zijn, want een grotere variantie vertonen dan factorscores, werd geopteerd voor somscores. In Figuur 3 zijn de resultaten grafisch weergegeven. Op basis van de analyse kan dus geconcludeerd worden dat het vertrouwen/wantrouwen in de instellingen dus niet louter unidimensioneel is.

¹⁴ Een geïntegreerde (Lisrel-)analyse was onmogelijk in dit geval, gezien het al problematisch was om enkel een meetmodel gefit te krijgen, en algemener ook wegens de te kleine *sample size*, als per betoging apart analyses zouden gedaan worden.

Figuur 3: Resultaten van factoranalyse op vertrouwensitems in drie dimensies (n=920)

Chi-Square=101.42, df=17, P-value=0.00000, RMSEA=0.083

In een verdere stap werden voor de vier betogingen apart de gemiddelde somscores berekend op de drie vertrouwens types. Als we voor elk van deze concepten het gemiddeld vertrouwen herberekenen gaande van 0, volledig vertrouwen, tot 10, volledig wantrouwen wijzen de hoge scores andermaal op een wijd verspreid wantrouwen bij alle betogers. De resultaten staan in Tabel 5. Op geen enkele betoging haalde een van de verschillende types vertrouwen een positieve score. Wantrouwen is de norm, vertrouwen de uitzondering. Het vertrouwen in de gezagsinstanties is net iets minder getaand dan het vertrouwen in politieke en economische instellingen. Er zijn wel aanzienlijke verschillen tussen de betogingen onderling. De Tweede Witte Mars kenmerkt zich door een groot, algemeen wantrouwen over de volledige lijn, maar we moeten dat wegens de kleine steekproef wel met een korreltje zout nemen. De Hand-in-Hand-manifestatie scoort vooral hoog inzake wantrouwen in economische instellingen en in gezagsinstellingen. De Hand-in-Hand-betogers hebben opvallend meer politiek vertrouwen. Bij de twee vakbonds-betogingen vallen de betere scores van gezagsvertrouwen en vooral van economisch vertrouwen op. Ondanks het feit dat de vakbonden strijden tegen 'het kapitaal', hebben hun betogers er meer vertrouwen in dan de andere betogers. We mogen ervan uitgaan dat democratisch kapitaal vooral te maken heeft met het vertrouwen in de politieke instellingen, en minder in economische of andere gezagsinstanties. De Hand-in-Hand-betogers beschikken dus over opmerkelijk meer democratisch kapitaal dan, vooral, de deelnemers aan de Tweede Witte Mars.

De vraag blijft: beschikken betogers dan over meer of minder democratisch kapitaal als je het (beter) meet aan de hand van het vertrouwen in de politieke instellingen? Wegens de reeds aangehaalde redenen kunnen we niet echt een antwoord op geven, maar het lijkt er wel op dat het met dat democratisch (instellings)kapitaal in sommige betogingen zoals de Hand-in-Hand-betoging helemaal niet zo slecht gesteld is in vergelijking met de bevolking. Andere betogingen zoals de Tweede Witte Mars kenmerken zich dan weer wel door een bijzonder laag democratisch kapitaal.

Tabel 5: Het gemiddelde wantrouwen van de verschillende betogers in politieke, economische en gezagsinstellingen

	Tweede Witte Mars	Hand-in-Hand	Nonprofit	Sociale zekerheid	Totaal
Politiek vertrouwen	8.11	6.60	7.17	6.87	7.01
Economisch vertrouwen	7.63	8.13	6.73	6.83	7.36
Gezagsvertrouwen	6.95	7.17	5.88	5.65	6.41
	N=113	N=304	N=229	N=224	N=870

4. Hoe kunnen we dat grote wantrouwen verklaren? Welke factoren werken er op in? Waar komt het democratisch kapitaal, of de afwezigheid ervan, vandaan? In Tabel 6 worden de (ongestandaardiseerde) coëfficiënten van OLS-regressies van de drie voorheen geconstrueerde somscores weergegeven in een verklarend model, respectievelijk voor de Hand-in-Hand-betoging, de nonprofitbetoging en de sociale-zekerheidsbetoging. De tweede Witte Mars wordt buiten beschouwing gelaten omwille van de te kleine steekproef en de te geringe variantie van de afhankelijke variabele: zowat elke betoger gaf blijk van een extreem wantrouwen. In de vierde kolom wordt, tegen onze gewoonte in, toch gebruik gemaakt van de volledige steekproef: bij deze analyse wordt bijkomend gecontroleerd voor het soort betoging via dummyvariabelen per betoging. De Hand-in-Hand-betoging vormt de referentiecategorie. Bij alle analyses wordt standaard gecontroleerd voor drie achtergrondvariabelen, met name geslacht, opleiding en geloofsovertuiging. Als ze niet significant blijken te zijn, wordt hun coëfficiënt toch opgenomen in de tabel, echter zonder asterisk(en) die op de graad van significantie duiden. Daarnaast zijn als onafhankelijke variabelen in het model betrokken: lidmaatschap van een vereniging of een politieke partij, kleur van de vakbond, belangstelling voor politiek en taalgemeenschap. Deze variabelen worden alleen in de tabel vermeld als ze op één van de drie betogingen significant scoren. In tegenstelling tot menig ander onderzoek werden geen andere culturele-attitudeschalen (vb. ethnocentrisme, autoritarisme of cognitieve deprivatie) opgenomen in de enquête en als onafhankelijke variabelen in het model. Deze schalen zouden het model waarschijnlijk beïnvloeden, en waarschijnlijk vooral het effect van opleiding relativeren.

Zoals gezegd, ligt het accent op de richting van de verbanden, gezien de problemen verbonden aan het meetinstrument. Aangezien de afhankelijke variabele (somscores) van een lage score die duidt op veel vertrouwen naar een hoge score die duidt op weinig vertrouwen variëren, wijst een positieve coëfficiënt er op dat het wantrouwen toeneemt voor een toename van de onafhankelijke variabele in kwestie, steeds controlerend voor de overige onafhankelijke predictoren in de vergelijking. Een negatieve coëfficiënt wijst er op dat het vertrouwen toeneemt bij een toename in de onafhankelijke variabelen. Ongestandaardiseerde coëfficiënten verschaffen uiteraard geen informatie over het

relatieve belang van de predictoren, in verhouding tot elkaar, bij het verklaren van wantrouwen.

Tabel 6: Wantrouwen van de betogers in de politieke, economische en gezagsinstellingen naar significante onafhankelijke variabelen ¹⁵

	Hand-in-Hand	Nonprofit	Sociale zekerheid	Totaal
Politiek vertrouwen				
geslacht	.50*	.89***	0.00	.30
opleidingsniveau	-.45***	-.44***	-.26*	-.36***
geloof	-.74***	-.17	-.71**	-.61***
actief lid vereniging	ns	ns	-.85**	-.60***
politiek lidmaatschap	ns	ns	-.91**	-.43*
belangstelling politiek	ns	ns	-.37**	-.21*
taalgemeenschap	ns	ns	-.72*	ns
Non-profit	-	-	-	.15
Sociale zekerheid	-	-	-	-.15
adj. R ²	.06 (n=307)	.05 (n=234)	.16 (n=225)	.09 (n=761)
Economisch Vertrouwen				
geslacht	-.16	-.40*	-.37	-.24
opleidingsniveau	.11	.36***	.13	.15**
geloof	-.78***	-.63***	-.95***	-.80***
leeftijd	.17**	.37***	ns	.15**
actief lid vereniging	-.38*	.38*	ns	ns
politiek lidmaatschap	ns	.52**	ns	ns
politieke belangstelling	ns	ns	ns	.17**
taalgemeenschap	ns	-.58***	-.54**	-.45***
Non-profit	-	-	-	-.60***
Sociale zekerheid	-	-	-	-.59***
adj. R ²	.09 (n=292)	.20 (n=222)	.12 (n=218)	.20 (n=733)
Gezagsvertrouwen				
geslacht	.25	0.04	-0.29	0.04
opleidingsniveau	-0.03	0.14	.37***	.12
geloof	-2.3***	-1.81***	-2.66***	-2.52***
vakbondskleur	-	-0.96***	-.75**	-
belangstelling politiek	.57***	ns	ns	.31***
taalgemeenschap	.53**	.62*	.76**	.43**
Non-profit	-	-	-	-.62**
Sociale zekerheid	-	-	-	-1.07***
adj. R ²	.27 (n=300)	.22 (n=192)	.39 (n=176)	.35 (n=734)

Significantieniveaus voor de drie betogingen apart: niet significant (ns), p<0.1 (*), p<0.05 (**), p<0.01 (***)

Significantieniveaus voor de globale *sample* (drie betogingen samen): p<0.05 (*); p<0.01 (**); p<0.001 (***)

¹⁵ Geslacht (1=man; 2=vrouw), opleidingsniveau (1=lager onderwijs, 2=lager secundair; 3=hoger secundair; 4 = HOB; 5=universitair), leeftijd (1=-30 tot 5=60+ (dus leeftijdscategorieën zoals in de frequentietabel); geloof (0=niet christelijk; 1= christelijk); actief lid vereniging en politiek lidmaatschap (0=geen lid; 1=lid); belangstelling politiek (1=geen tot 5=heel veel), vakbondskleur (1=socialistisch; 2=christelijk), taalgemeenschap (1=Franstalig; 2=Nederlandstalig). Daarbij komen twee dummyvariabelen (voor de globale analyse) om te controleren voor betoging: nonprofitbetoging (1=nonprofitbetogers, 0=andere betogers) en sociale-zekerheidsbetoging (1=sociale-zekerheidsbetogers, 0=andere betogers). De onafhankelijke variabelen werden dus allemaal behandeld alsof het om intervalvariabelen gaat, al gaat dit voor een aantal onder hen niet helemaal op.

Wat bij het overschouwen van de tabel direct opvalt, is dat er grote verschillen zijn tussen de impact van de verschillende onafhankelijke variabelen tussen de verschillende betogingen én de verschillende types vertrouwen. Dat er verschillende dimensies binnen het algemene vertrouwen in de instellingen zijn, wordt er verder door onderbouwd. Ook de stelling dat de betogers van de verschillende betogingen soms sterk van elkaar verschillen wordt zo geadstrueerd. We bespreken achtereenvolgens het politieke vertrouwen, het economisch vertrouwen en het gezagsvertrouwen.

6. Het opleidingsniveau van de betogers vormt zoals verwacht een belangrijke (lineaire) predictor van hun politieke vertrouwen (regering, parlement, politieke partijen): hoe hoger geschoold, hoe meer vertrouwen ze hebben en dat geldt voor elk van de drie betogingen. Geslacht lijkt in mindere mate een rol te spelen, behalve voor de non-profitbetoging. Daar koesteren vrouwen meer politiek wantrouwen dan de mannen. Ook de geloofsovertuiging oefent een belangrijke invloed uit op het politieke vertrouwen van de betogers. Onderzoek naar vertrouwen en politieke aliënatie toonde eerder al de kracht van de geloofsfactor aan (Elchardus & Smits, 1999, Thijssen & Dierickx, 1998). De geloofsovertuiging werd gedichotomiseerd, met gelovigen (christelijk gelovigen of katholieken) aan de ene kant en de anderen (vrijzinnigen, ongelovigen en anderen) als referentiecategorie ¹⁶. Betogers met een christelijke achtergrond hebben meer vertrouwen in de politieke instellingen. Belangstelling in de politiek speelt, vooral door dat er gecontroleerd wordt voor opleiding en geslacht, slechts in mindere mate een rol. Enkel bij de sociale-zekerheidsbetogers is er een supplementair positief effect.

De traditioneel met sociaal kapitaal gerelateerde variabelen spelen geen bijzonder grote rol. Vakbondslidmaatschap noch de mate van vakbondsengagement - ook getest, maar nergens behouden in de vergelijkingen - vertoonden in géén van de drie betogingen een significant effect op het (politiek) vertrouwensniveau. Actieve participatie in een vereniging, Putnams uitverkoren predictor van sociaal kapitaal, lijkt wel een plusfactor te zijn, al kwam dit zeker niet in elke betoging naar voren. Ook lidmaatschap van een politieke partij kan een positieve invloed op het politieke vertrouwen hebben, al moet vooral met deze laatste vaststelling toch voorzichtig omgesprongen worden. Niet alleen kwam het effect slechts bij één betoging tot uiting, de sociale-zekerheidsbetoging, bovendien ging het een vakbondsbetoging waarin allicht heel wat vakbondsleden voor (hun) regeringspartijen stemmen: liefst 85% van de partijlidkaarten van de betogers op deze manifestatie hoorden bij een toenmalige regeringspartij ¹⁷. Het is niet onlogisch dat betogers minder wantrouwen koesteren in politieke instellingen die in hoofdzaak door hun partij worden bemand. Dit verband lijkt onder te brengen in de rubriek 'moet verder onderzocht worden'.

Uit de globale analyse in de vierde kolom blijkt dat het soort betoging er niet meer toe doet voor het politiek vertrouwen, als er gecontroleerd wordt voor de andere variabelen.

¹⁶ Gelovigen hebben, of ze nu praktiserend zijn of niet, een gelijkaardig vertrouwensniveau te hebben, misschien omdat het onderscheid gelovig-kerkelijk voor de respondenten allicht toch iets duidelijker zou geweest zijn dan de nu gehanteerde distinctie christelijk-katholiek. Vrijzinnigen scoorden iets slechter dan gelovigen inzake vertrouwen, maar toch wat beter dan de andere geloofscategorieën. Toch worden ze, gemakkelijkschalve en ook om interpretatieve redenen, bij deze laatste ondergebracht.

¹⁷ Ter vergelijking: bij de non-profitbetogers bedroeg dit percentage 70%, bij de anti-racistische manifestanten 35%.

Het eerder gemelde iets sterkere politieke vertrouwen bij de Hand-in-Hand-betogers valt toe te schrijven aan hun gemiddeld hogere scholingsgraad en/of participatiegraad.

7. Bij het economisch vertrouwen (banken, patronaat) speelt *gender* geen rol van betekenis. Als er toch van een licht effect sprake mocht zijn, dan is het dat vrouwen net iets meer economisch vertrouwen koesteren. Ook opleiding speelt een veel kleinere rol maar als er al een opleidingseffect is, dan gaat het om het omgekeerde effect dan bij het politiek vertrouwen: vooral bij de non-profitbetogers lijken hoger geschoolden minder economisch vertrouwen te hebben. De geloofsovertuiging oefent ook nu weer een belangrijke impact uit: wie gelooft, vertrouwt ook meer, ook als het object van dat vertrouwen banken en/of patronaat betreft. Oudere mensen koesteren meer wantrouwen tegenover het economische establishment, dit is trouwens de enige analyse waar leeftijd enig effect opleverde.

Uit de coëfficiënten van de andere variabelen komen geen eenduidige patronen naar voren en werden weinig significante effecten vastgesteld. Putnam's lidmaatschap van verenigingen heeft zelfs een tegenstrijdig effect op het economisch vertrouwen: positief bij de Hand-in-Hand-betogers en negatief bij de non-profitmanifestanten. De significante coëfficiënten inzake taalgemeenschap moeten zoals bekend met de grootste omzichtigheid behandeld worden.

Controlerend voor al deze variabelen, blijft het opvallend dat de deelnemers aan de twee vakbondsbetogingen duidelijk méér vertrouwen in de werkgevers en banken koesteren dan de Hand-in-Hand-betogers.

8. Gelijkaardige vaststellingen gelden met betrekking tot het gezagsvertrouwen (Koning, kerk en rijkswacht). *Gender* en opleiding spelen globaal genomen geen rol van betekenis. Vooral in verband tot het gezagsvertrouwen wordt het bijzonder massieve effect van de geloofsovertuiging duidelijk. Gelovigen hechten heel wat meer vertrouwen aan de traditionele gezagsinstellingen dan vrijzinnigen, mensen met een andere geloofsovertuiging of niet-gelovigen. Deze stevige relatie kan bovendien niet alleen op het conto van de 'kerkscore' worden geschreven: bij tests met somscores zonder het kerkitem bleef de relatie tussen geloof en vertrouwen in gezagsinstellingen uitermate significant¹⁸. Vrijzinnigen nemen, zoals eerder reeds aangegeven, een middenpositie in tussen gelovigen (christelijken en katholieken) enerzijds en ongelovigen anderzijds.

Bij de vakbondsbetogingen blijkt nu ook de kleur van het vakbondslidmaatschap significant te zijn. Zelfs controlerend voor onder meer hun geloofsovertuiging blijken de christelijke vakbondsleden een groter vertrouwen te hebben in de gezagsinstellingen dan hun socialistische collega's. Alleen in de Hand-in-Hand-betoging geven de politiek geïnteresseerden blijk van minder gezagsvertrouwen.

Net als bij de economische instellingen wantrouwen de non-profit- en de sociale-zekerheidsbetogers de gezagsinstanties minder, in vergelijking met de Hand-in-Hand-betogers, zelfs controlerend voor de andere variabelen.

8. Heel wat variabelen uit het model zijn dus significant, maar de totale verklaarde variantie blijft beperkt: vooral het politiek vertrouwen, en dus het democratisch kapitaal, laat zich niet echt verklaren door de in het model opgenomen variabelen (adj. R^2 tussen .06 en .16). Het economisch vertrouwen laat zich iets beter vatten door het model (adj. R^2

¹⁸ De T-waarde daalde van 12 naar 8.

tussen .09 en .20) maar veruit de meest verklaarde variantie is er inzake gezagsvertrouwen (adj. R^2 tussen .22 en .39). Dat heeft veel, zonet bijna alles, te maken met het grote effect van de geloofsovertuiging die voor gezagsvertrouwen, maar ook voor economisch vertrouwen het leeuwendeel van de verklaarde variantie voor zijn rekening neemt.

Dat het model niet echt sterk uit de hoek komt inzake politiek vertrouwen heeft waarschijnlijk ook te maken met de afwezigheid van andere culturele attitudeschalen zoals etnocentrisme en autoritarisme die in dergelijke modellen meestal nogal wat verklarende kracht opleveren. De kleine verklaarde variantie betekent echter ook dat er belangrijke verklarende variabelen in het model ontbreken. Een van die misschien wel belangrijke variabelen is net het deelnemen aan de betoging zelf, die we niet als variabele konden inbrengen omdat we alleen betogers zelf bevroegen en geen niet-betogers. Het zou wel eens goed kunnen, maar dat zal moeten blijken uit later nog geplande bevestigingen over effectief betogingsgedrag op een steekproef uit de gehele bevolking, dat juist het al of niet betogen een groot effect heeft op het aanwezigheid van democratisch kapitaal, of omgekeerd.

5. ALGEMEEN VERTROUWEN IN DE POLITIEK

1. Met het oog op het bepalen van het democratisch kapitaal is het vertrouwen in de politieke instellingen van cruciaal belang. We concludeerden dat het zo gemeten democratisch kapitaal van de betogers gemengde resultaten gaf. In sommige betogingen is het er niet echt florissant mee gesteld, in andere betogingen beschikken de deelnemers over heel wat meer sociaal kapitaal. We poogden een model ter verklaring te ontwikkelen. Problematisch bij zulke analyse is echter dat het responspatroon op vertrouwensitems over instellingen, die bovendien zeer algemeen verwoord zijn ('het parlement', 'de regering'...), voor een deel gecontamineerd wordt door gevoelens en opvattingen over een concrete instelling op het moment van de bevestiging en dus geen afspiegeling is van de algemene attitude over die instelling. Als je een VLD-kiezer vraagt of hij vertrouwen heeft in 'de regering' op het moment dat CVP en SP in regering zitten, is de kans groot dat hij je antwoordt dat hij weinig vertrouwen heeft in deze regering, niet in de regering, en kun je moeilijk concluderen dat de betrokkene weinig democratisch kapitaal heeft. Het probleem is duidelijk: dit soort instellingswantrouwen zou wel eens zeer contextgebonden en tijdelijk kunnen zijn. Vandaar dat we in de vragenlijst ook probeerden te peilen onder de betogers naar een dieper algemeen politiek ongenoegen en wantrouwen. Daarbij werd een klassieke batterij van een achttal likertitems gebruikt.

Een factoranalyse¹⁹ van die Likertitems die min of meer gebalanceerd peilden naar de houding van de betogers tegenover de politiek en de politici, leverde uiteindelijk twee factoren op die weliswaar tot op bepaalde hoogte gecorreleerd bleken, maar toch niet tot één factor te herleiden vielen. Op basis van vijf items werd een somscore (Cronbach's alfa: 0.78) geconstrueerd, die als een soort 'algemeen politiek wantrouwen' kan omschreven worden. Deze factor omvatte volgende items: 'de meeste politici beloven veel maar doen niets'; 'ik heb bewondering voor de wijze waarop ons politiek systeem is georganiseerd'; 'er gebeuren in de politiek veel dingen die het daglicht niet mogen zien';

¹⁹ Principale factoranalyse (met varimaxrotatie) gaf te kennen dat de eerste factor 42% van de variantie verklaarde (eigenvalue: 2.97) tegen 15% voor de tweede factor (eigenvalue 1.11). Ook de meer voor de hand liggende oblique rotatie leverde dezelfde twee factoren op, die een correlatie van .31 met elkaar vertoonden.

‘de politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening’; en tenslotte ‘de meeste van onze politici zijn bekwame mensen die weten wat ze doen’. De twee andere items - ‘mensen zoals ik hebben wel degelijk invloed op wat de politieke overheid doet’ en ‘voor mensen zoals ik is de politiek te ingewikkeld, je moet al een specialist zijn om het te begrijpen’ - laadden op een tweede factor, die we als ‘subjectieve politieke competentie’ of ‘machteloosheid’ kunnen catalogeren. Die bespreken we later in de volgende paragraaf. Belangrijk is hier dat we een duidelijk onderscheid kunnen maken tussen het vertrouwen in de politiek en het gevoel van politieke competentie, zoals ook Dierickx & Thijssen (1999) beide als afzonderlijke dimensies van het aliënatiebegrip beschouwen.

2. Ook deze keer kunnen we met de nodige voorzichtigheid univariaat vergelijken met vier van dezelfde algemeen-politiek-vertrouwenitems die door ISPO-PIOP aan de totale bevolking werden voorgelegd. Het is frappant in Tabel 7 vast te stellen dat de betogers zelfs méér algemeen politiek vertrouwen lijken te hebben dan de Belgische bevolking, als het tenminste niet ligt aan hun hogere opleiding, hun lagere gemiddelde leeftijd enzovoort. Als de resultaten van deze eenvoudige vergelijking betrouwbaar zouden zijn, dan beschikken de betogers zelfs over meer democratisch kapitaal dan de doorsnee-Belg.

Tabel 7: Percentage betogers en bevolking (ISPO-PIOP, 1995) die het (helemaal) eens zijn met de stellingen verminderd met diegene het (helemaal) oneens zijn

	Hand-in-Hand	Nonprofit	Sociale zekerheid	ISPO-PIOP 1995
De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening.	31	58	41	56
De meeste politici beloven veel, maar doen niets.	30	61	41	53
De meeste van de politici zijn bekwame mensen die weten wat ze doen.	-15	-20	10	1
Er gebeuren in de politiek veel dingen die het daglicht niet mogen zien.	68	79	67	85

3. De volgende vraag is dan uiteraard welke de variabelen zijn in een verklarend model met dit algemene politieke wantrouwen als afhankelijke variabele. En in bijkomende orde: wat is het effect van dat algemeen politiek wantrouwen, je kan het ook politieke aliënatie noemen, op de onderscheiden trichotomie van vertrouwen tegenover politieke instellingen, gezagsinstellingen en economische instanties?

In Tabel 8 worden de OLS-nietgestandaardiseerde regressiecoëfficiënten weergegeven bij de modellering van politiek wantrouwen waarbij standaard gecontroleerd wordt voor geslacht, opleidingsniveau en geloofsovertuiging. Net als bij de vorige somscores duidt een hogere score op meer politiek wantrouwen ²⁰.

²⁰ Aangezien het om ongestandaardiseerde coëfficiënten gaat, worden best geen vergelijkingen gemaakt (qua grootte van de coëfficiënten, eventueel wél qua richting van effecten) met voorgaande analyses; de afhankelijke somscore werd hier immers op basis van 5 items geconstrueerd, en vertoont dus logischerwijs een grotere variantie.

Tabel 8: Algemeen politiek wantrouwen van de betogers naar significante onafhankelijke variabelen

	Hand-in-Hand	Nonprofit	Sociale zekerheid	Totaal
Politiek Wantrouwen				
Geslacht	1.194**	1.153**	-.229(ns)	.713**
Opleidingsniveau	-.892***	-.822***	-.274(ns)	-.684***
Geloofsovertuiging	-.997**	-.768*	-.853*	-.926***
Actief lid vereniging	ns	-1.085**	-1.966***	-1.048***
Politiek lidmaatschap	-.920*	ns	-1.893***	-1.265***
Politieke belangstelling	ns	-.592**	-1.165***	-.550***
Taalgemeenschap	-.762*	ns	-.979*	-.919***
Nonprofitbetoging	-	-	-	.103(ns)
Sociale zekerheidsbetoging	-	-	-	-.817*
adj. R ²	.10 (n=316)	.18 (n=238)	.32 (n=228)	.20 (n=779)

Significantieniveaus voor de drie betogingen apart: niet significant (ns), $p < 0.1$ (*), $p < 0.05$ (**), $p < 0.01$ (***)

Significantieniveaus voor de globale *sample* (drie betogingen samen): $p < 0.05$ (*); $p < 0.01$ (**); $p < 0.001$ (***)

Er zijn wel wat verschillen tussen het model inzake vertrouwen in de politieke instellingen en dit model inzake algemeen politiek vertrouwen. In de tabel blijkt dat vrouwen in twee betogingen een significant negatief effect op vertrouwen in de politiek hebben; enkel in de sociale-zekerheidsbetoging speelt *gender* geen rol. Hoger opgeleiden scoren deze keer overall hoger inzake politiek vertrouwen, in twee manifestaties is het verband significant. Uiteraard blijven ook gelovigen getrouw aan de eerder gedane vaststellingen: ook bij hen dus een groter politiek vertrouwen, alhoewel het effect niet overall even significant is.

Actief lidmaatschap in een vereniging zorgt bijna overall voor een merkelijke verhoging van het politiek vertrouwen. Politieke-partijlidmaatschap lijkt vooral in de sociale-zekerheidsbetoging een gunstig effect te ressorteren. Hoe sterker de politieke interesse, hoe meer vertrouwen in de politiek de betogers lijken te koesteren. Enkel in de Hand-in-Hand betoging is dit niet het geval, waarschijnlijk omdat het niveau van politieke belangstelling bij deze betogers vrij hoog lag en er dus weinig variantie aan de kant van de onafhankelijke variabele is.

Tenslotte kan opgemerkt worden dat, controlerend voor al deze variabelen, de sociale-zekerheidsbetogers over een groter politiek vertrouwen blijken te beschikken dan bijvoorbeeld de Hand-in-Hand-betogers.

4. Heeft dat algemeen politiek vertrouwen wat te maken met de drie voorheen onderscheiden types van vertrouwen in de instellingen? Als we met dat algemeen politiek vertrouwen effectief een vaag concept als democratisch kapitaal meten, dan verwachten we dat het sterk samenhangt met het vertrouwen in de politieke instellingen. Dat is het geval. Op basis van partiële correlaties en controlerend voor *gender*, opleiding en geloofsniveau lijkt er slechts een kleine samenhang te zijn met het economisch vertrouwen (partiële correlatie .18), een iets grotere verband met het gezagsvertrouwen (.27) en een erg grote mate van overeenstemming met het vertrouwen in politieke

instellingen (.67) ²¹. Deze overeenstemming tussen onze meting van het vertrouwen in politieke instellingen en de meting van het algemeen politiek vertrouwen, sterkt ons in de overtuiging dat ze effectief een gemeenschappelijke dimensie meten die we democratisch kapitaal hebben genoemd. Bovendien geeft het nogmaals aan dat er wel degelijk verschillende types van vertrouwen in instellingen bestaan.

6. SUBJECTIEVE POLITIEKE COMPETENTIE OF POLITIEKE MACHTELOOSHEID

1. We stelden univariaat vast dat heel wat betogers blijkbaar over minder democratisch kapitaal beschikken dan de doorsnee-Belg, tenminste als het gemeten wordt aan de hand van hun vertrouwen in de politieke instellingen. Dat gold echter niet voor alle betogingen: de Hand-in-Hand-betogers beschikken waarschijnlijk over meer democratisch instellingskapitaal dan de Belgische bevolking. Ook al univariaat, waren er wat aanwijzingen dat het met het democratisch kapitaal van de betogers, deze keer gemeten aan de hand van vijf likert-items, wél goed gesteld was. Dat sommige betogers over weinig democratisch kapitaal beschikken en toch op straat komen, kan volgens Marsh (1977) alleen maar als ze zichzelf niet politiek machteloos voelen, als ze met andere woorden subjectief politiek competent zijn. We hebben weer geen multivariate analyse kunnen doen van de subjectieve politiek competentie binnen de bevolking (ISPO-PIOP 1995) en beschikken voor betogers en bevolking slechts over één vergelijkbaar competentie-item. Met de nodige slagen om de arm kunnen we toch zeggen dat de betogers op het eerste gezicht subjectief politiek competent zijn dan de doorsnee-Belg, maar dat zou natuurlijk te wijten kunnen zijn aan hun gemiddeld hogere opleiding, hun wat jongere leeftijd of nog andere achtergrondvariabelen. De univariate vergelijking staat in Tabel 9.

Tabel 9: Percentage betogers en bevolking (ISPO-PIOP, 1995) die het (helemaal) eens zijn met de stelling verminderd met diegene het (helemaal) oneens zijn

	Hand-in-Hand	Nonprofit	Sociale zekerheid	ISPO-PIOP 1995
Mensen zoals ik hebben wel degelijk invloed op wat de politieke overheid doet.	26	-16	-5	-49
Voor mensen zoals ik is de politiek te ingewikkeld, je moet al een specialist zijn om het te begrijpen.	-60	-9	-16	-

De anti-racistische betogers schatten zichzelf duidelijk competent in dan de vakbondsbetogers. De deelnemers aan de nonprofitbetoging zijn veruit het meest pessimistisch over hun eigen mogelijkheden om invloed uit te oefenen op de politiek. Toch ligt ook bij deze betogers het machteloosheidsgevoel nog een stuk lager dan in de totale bevolking. De hypothese van Marsh dat betogers over minder democratisch kapitaal beschikken dan de doorsnee-burger maar zich minder politiek machteloos voelen, gaat op univariaat niveau alvast op.

²¹ Het verband tussen algemeen politiek vertrouwen en het vertrouwen in de politieke instellingen is in elk van de betogingen ongeveer even groot: .71 in de Hand-in-Hand-betoging en .65 en .66 in de twee andere betogingen.

2. Interessant is ook na te gaan welke samenhang er is tussen democratisch kapitaal en die politieke-competentieattitudes onder de betogers. Beschikken de betogers die zich in staat achten om het beleid te beïnvloeden, en dus minder geplaagd worden door politieke-machteloosheidsgevoelens, over een grotere *pool* aan politiek vertrouwen? En geldt iets gelijkaardigs voor hun houding tegenover economische machtsinstellingen (banken en patronaat) en de meer traditionele gezagsinstanties (kerk, koning en rijkswacht)?

In Tabel 10 staat het verklarend model, een OLS-regressie met niet-gestandaardiseerde coëfficiënten. Naast het in de vorige paragraaf gedefinieerde algemeen politiek wantrouwen fungeerden voorts ook de reeds eerder geconstrueerde meetinstrumenten voor de verschillende types van vertrouwen in de instellingen als afhankelijke variabelen. De focus hier ligt op het effect van politieke competentie ²² op de vertrouwenstypes. Telkens wordt, gecontroleerd voor de variabelen *gender*, opleiding en opleidingsniveau en bij analyse van de globale steekproef, ook via *dummys* voor het betogingstype. De coëfficiënten van deze controlevariabelen worden in de tabel niet meer weergegeven.

Tabel 10: Effect van politieke competentie op algemeen politiek vertrouwen en op de verschillende types vertrouwen in de instellingen naar significante onafhankelijke variabelen

	Algemeen politiek wantrouwen	Vertrouwen in politieke instellingen	Vertrouwen in economische instanties	Vertrouwen in gezagsinstanties
Hand-in-Hand	-.317** adj. R ² : .10 n=316	-.185** adj. R ² : .07 n=305	.02 (ns) adj. R ² : .05 n=289	.137* adj. R ² : .24 n=297
Nonprofit	-.664*** adj. R ² : .25 n=237	-.266*** adj. R ² : .08 n=231	.110* adj. R ² : .10 n=223	-.05 (ns) adj. R ² : .19 n=218
Sociale zekerheid	-.824*** adj. R ² : .17 n=234	-.340*** adj. R ² : .09 n=226	.10 (ns) adj. R ² : .10 n=214	-.02 (ns) adj. R ² : .36 n=211
Totaal	-.593*** adj. R ² : .17 n=787	-.263*** adj. R ² : .09 n=762	.08* adj. R ² : .17 n=726	.02 (ns) adj. R ² : .34 n=726

Significantieniveaus voor de drie betogingen apart: niet significant (ns), p<0.1 (*), p<0.05 (**), p<0.01 (***)

Significantieniveaus voor de globale *sample* (drie betogingen samen): p<0.05 (*); p<0.01 (**); p<0.001 (***)

Zoals ook al in vorige analyses duidelijk werd, gedragen de drie typen vertrouwenscores zich niet uniform. De politiek competente betogers beschikt over significant meer vertrouwen in de politieke instellingen, zelfs als gecontroleerd wordt voor variabelen waarvan verondersteld wordt dat ze met subjectieve politieke competentie samenhangen zoals *gender*, opleidingsniveau en in mindere mate geloofsovertuiging. Gelijkaardige vaststellingen kunnen gedaan worden betreffende het algemene politieke vertrouwen. Voorwaar geen onverwachte vaststellingen. Qua vertrouwen in de economische

²² Gemeten met behulp van de twee indicatoren (somscore), waarvan in voorgaande paragraaf reeds sprake was. Van alle meetinstrumenten die in dit artikel gehanteerd worden, kunnen er op het vlak van de validiteit het meest kritische opmerkingen bij deze meting van subjectieve politieke competentie geformuleerd worden. Zeker hier ligt onze voornaamste onderzoeksdoelstelling dus in het bepalen van de richting van een eventueel effect, en de significantie ervan, niet in het ontleden van de sterkte ervan.

respectievelijk de gezagsinstanties ziet het plaatje er helemaal anders uit. Daar blijkt subjectieve politieke competentie geen rol van betekenis te spelen, als tenminste gecontroleerd wordt voor de eerder vermelde variabelen. Gebeurt dat niet, dan blijkt politieke competentie zelfs een licht negatief effect te hebben op het vertrouwen in economische en gezagsinstellingen.

3. Politieke competentie speelt dus wel degelijk een cruciale rol bij het verklaren van het vertrouwen in de politieke instellingen en van het algemeen politiek vertrouwen. De politiek competente betogers beschikken over een grotere pool aan politiek vertrouwen, maar tegelijkertijd koesteren ze ook (iets) meer reserves ten aanzien van de twee andere soorten instanties. Verondersteld mag worden dat deze politiek competente betogers niet zozeer op straat komen om hun algemeen politiek wantrouwen en ongenoegen te uiten, maar dat ze – vanuit hun vertrouwen in de werking van de politieke instellingen én van hun impact erop – geloven in de kracht van betogen om hun slag thuis te halen. Of het thema van de betoging al of niet te maken heeft met hun kritische houding ten opzichte van bepaalde instanties, doet dan eigenlijk niet echt ter zake: dit soort burgers, waarvan met Marsh mag verondersteld worden dat ze meer dan gemiddeld aanwezig zijn onder het betogingspubliek, gelooft in betogen als participatievorm in een democratie.

Langs de andere kant zijn er de burgers die politiek minder in zichzelf geloven en – volgens de analyse – ook meer geneigd zijn tot politiek wantrouwen. Zij stappen allicht minder op in betogingen, behalve als het thema van de betoging hen tot in de vezels van hun bestaan raakt. Een voorbeeld daarvan is de non-profitbetoging: het gemiddelde geloof in het eigen politieke kunnen lag er heel wat lager dan bij de Hand-in-Hand-betogers²³ maar toch kwamen deze mensen op straat. Het thema van de betoging (meer inkomen, minder werkdruk) heeft immers rechtstreeks betrekking op hun eigen leven, ook al hebben ze de indruk dat ze (zo) geen impact (zullen) hebben op de politieke besluitvorming. Ze komen als het ware betogen ‘met de moed der wanhoop’. Een abstracter en verder van de eigen leefwereld afstaand onderwerp zoals racisme slaagt er minder in om die subjectief minder politiek competente mensen op de been te brengen.

BESLUIT

1. Een dubbele doelstelling stond voorop in onze zoektocht naar het democratisch kapitaal van Belgische betogers. Eerst wilden we nagaan hoe het met het democratisch kapitaal van de verschillende soorten betogers is gesteld. Zijn er verschillen tussen betogingen? En hoe is het democratisch kapitaal van de betogers te verklaren? Deze vragen werden uitgespit door middel van multivariate analyses op onze zelf ingezamelde data op vier grote Belgische betogingen. Daarnaast wilden we ook nagaan of de betogers over meer of minder democratisch kapitaal dan de rest van de bevolking beschikken. Hiervoor beschikten we slechts over een univariate vergelijking tussen onze data en gelijkaardige data uit de ISPO-PIOP-enquête van 1995. We maten democratisch kapitaal op twee verschillende manieren: aan de hand van de klassieke vragen over het vertrouwen in de politieke instellingen en aan de hand van een vijftal likertitems over de werking van

²³ De somscore subjectieve politieke competentie levert gemiddeld voor de Hand-in-Hand-betoging 7.17 op, voor de non-profitbetoging 5.77 en voor de sociale-zekerheidsbetoging 6.02. (somscore loopt van 2 (heel weinig politieke competentie) tot 10 (perfecte politieke competentie)).

de politiek. Hoewel beide metingen sterk met elkaar correleerden, gaven ze soms toch niet echt eensluidende resultaten, zeker als we ze met de bevolking vergeleken.

2. Bij de betogers bleek eerder wantrouwen dan vertrouwen de norm te zijn. Maar er zijn wel nogal wat verschillen tussen de verschillende betogingen onderling. Vooral onder de betogers op de Tweede (en laatste) Witte Mars bleek het wantrouwen onder de deelnemers zeer diep geworteld. Bij de overige betogers was het wantrouwen minder uitgesproken, maar zeker even reëel. Verdere analyses gaven aan dat het wantrouwen in politieke instellingen niet noodzakelijk samenvalt met het wantrouwen in belangrijke economische en gezagsinstanties die veel minder met de democratie en dus minder met democratisch kapitaal te maken hebben. Participatie aan het verenigingsleven bleek in heel wat gevallen het democratisch kapitaal te versterken, vooral in de gedaante van het algemeen politiek vertrouwen en wat minder in die van het vertrouwen in de politieke instellingen. De impact van verenigingslidmaatschap bleef echter ruim ondergeschikt aan de invloed van het opleidingsniveau en vooral de levensbeschouwelijke factor.

Als de subjectieve competentie van de betogers erbij betrokken wordt, lijkt er, zoals Marsh vooropstelde, sprake te zijn van twee typen betogers. Langs de ene kant zijn er betogers met een relatief groot democratisch kapitaal en een erg grote subjectieve politieke competentie, typisch voorbeeld is de Hand-in-Hand-betogers. Langs de andere kant zijn er de betogers met een laag democratisch kapitaal én een redelijk groot gevoel van politieke machteloosheid die desondanks toch op straat komen omdat hun eigen leven geraakt worden door het betogingsthema, typisch voorbeeld is hier de non-profitbetogers. Er is dus geen sprake van óf protest óf participatie maar van beide: sommige betogers komen eerder op straat om hun ongenoegen te uiten en te protesteren, anderen eerder om te participeren aan de besluitvorming.

3. Beschikken de betogers over meer of minder democratisch kapitaal dan de doorsneeburgers? Omwille van een viertal redenen kunnen we die vraag niet echt sluitend beantwoorden. Ten eerste waren we niet in de mogelijkheid om vergelijkbare multivariate analyse te draaien op de bevolkingsbestanden om na te gaan welke factoren in de bevolking het democratisch kapitaal determineren en dat met onze betogers te vergelijken. Ten tweede was er het verschillende tijdstip van bevraging: we vergelijken de betogers uit 1998 met de bevolking uit 1995 (ISPO-PIOP). Daar liggen drie jaar turbulente Belgische politieke geschiedenis tussen met de Witte Mars als hoogtepunt. Alles wijst er op dat de zaak-Dutroux het vertrouwen in de instellingen (tijdelijk?) sterk heeft doen dalen. Ten derde bevatte onze vragenlijst niet altijd identieke indicatoren voor het meten van democratisch kapitaal. Vooral met betrekking tot de politieke competentie was ons meetinstrument uiterst bescheiden. Bij verdere dataverzamelingen op betogingen zal deze lacune opgevuld worden. Tenslotte zijn er de eventueel vertekenende effecten van onze bevragingmethode. Het is niet uitgesloten dat de context van de bevraging, met name het uitdelen van enquêtes op betogingen zelf, een effect heeft op de antwoorden. De protestsfeer waarin elke betoging toch steeds baadt, zou bijvoorbeeld kunnen leiden tot een tijdelijke afname van het geuite vertrouwen. Vraag is hoe lang dat betogingseffect duurt, want de respondenten vulden hun enquête natuurlijk thuis in, een dag tot enkele weken nadat ze aan de betoging deelnamen. Er zijn indicaties dat er inderdaad sprake is van zulk effect: een vergelijking tussen de *face-to-face*-interviews, die we niet in deze bijdrage gebruikten, en de postenquêtes op enkele attitudevragen leert dat de mondeling

temidden van de betoging geïnterviewde betogers meestal meer radicale opinies ten beste gaven dan degenen die rustig thuis de enquête invulden. Dat verschil heeft echter niet per definitie te maken met een 'opzwevend' betogingseffect. Het kan evenzeer te wijten zijn aan het verschil tussen mondelinge, snelle interviews (rechtstaand of wandelend in de massa) en schriftelijke enquêtes in de huiselijke sfeer.

Rekening houdend met al deze bedenkingen lijkt het er op dat het democratisch kapitaal van de betogers over het algemeen niet veel lager ligt dan in de bevolking. Het vertrouwen in de politieke instellingen ligt misschien wat lager maar het algemeen politiek vertrouwen lijkt dan weer wat hoger uit te komen. Bovendien wijst een zeer beperkte meting van de politiek machteloosheid op een groter gevoel van politiek competentie bij de betogers. Waarschijnlijk is dus niet zozeer een groot ongenoegen of wantrouwen de motor achter betogingsdeelname, maar wellicht eerder een grotere subjectieve competentie ten aanzien van de besluitvormers. Betogers zijn ervan overtuigd zijn dat hun participatie niet zinloos is en het wantrouwen is bij hen eerder een extrastimulus dan een rem op hun actiebereidheid.

De antwoorden op de vraag of de betogers dachten dat 'hun' betoging iets zou uithalen, ondersteunt die hypothese. Van 72% (anti-racismebetoging) tot 85% (nonprofitbetoging) was er van overtuigd dat de betoging de politici effectief onder druk zette om werk te maken van hun zaak.. Een betoging is dus meer dan een uitlaatklep voor latent ongenoegen. Drievierde van de anti-racistische betogers meent dat de betoging bijdraagt tot een meer tolerante houding van de publieke opinie en tweederde is van mening dat de kans op toekenning van het migrantenstemrecht door de betoging is toegenomen. Bij de deelnemers aan de vakbondsbetogingen zijn de verwachtingen nog hoger gespannen. Of dit optimisme oorzaak of eerder gevolg is van de betogingsparticipatie is moeilijk te achterhalen. Feit is dat protest en ongenoegen zeker niet de enige drijfveren zijn van de betogers.

4. Ondanks de concrete politieke doelstellingen die heel wat betogers naar voren schuiven, is het niet uitgesloten dat het stijgend wantrouwen bij de bevolking wel degelijk geleid heeft tot meer betogingen. De vraag is echter ook, wat dat geuite wantrouwen eigenlijk betekent. Is verklaren dat je niet vertrouwt in de verguisde politiek meer dan een ritueel standaardantwoord, een sociaal wenselijke 'kritische houding' of een modeuiting? Ligt er wel écht wantrouwen aan de basis van? Daarbij komt nog dat in het licht van bovenstaande analyses een eventuele stijging van de subjectieve politieke competentie van de burgers - de onvermijdelijke nieuwe, mondige burger - evenzeer lijkt te kunnen hebben bijgedragen tot de toename van het aantal betogingen en betogers gedurende de laatste jaren. En zo komen we terug uit bij de beginvraag of betogingen uitingen zijn van protest of van participatie.

BIBLIOGRAFIE

McAdam, Doug (1988) *Micromobilisation Contexts and the Recruitment to Activism*. In: Bert Klandermans, Hanspeter Kriesi en Sydney Tarrow (red.) *From Structure to Action*. Greenwich: JAI Press, p. 125-154.